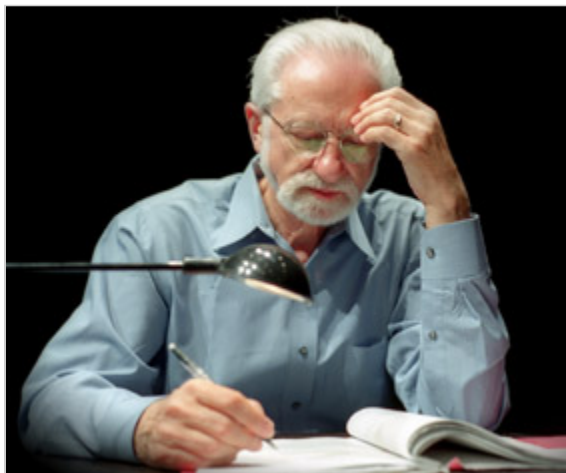

Dogmat wierności

Kazimierz Braun

Kilka myśli o prozie Kazimierza Brauna

Emil Biela

Można pobożnie żartować, że Mojżesz, odbierając od Boga dekalog na górze Synaj, nie dopilnował, aby umieszczone tam było również przykazanie wierności. Gdyby ludzie w swoim życiu byli mu podporządkowani i przestrzegali go, byłoby na tym ułomnym świecie nieco inaczej. Mniej byłoby tragedii, fałszu, wypierania się przekonań, pogoni za złudną karierą. Być

wiernym sobie. Jakież to trudne. Najwyższą pochwałą jest stwierdzenie: „on jest zawsze ten sam – mimo upływu czasu!” To chyba wartościowy, niewidzialny order, który może zdobyć człowiek przez lata swojego życia.

Być wiernym...- to omal bohaterstwo. Niekiedy wymaga to osamotnionej odwagi, czasem nawet wyjazdu z ojczystego kraju. Cyprian Kamil Norwid w „Epimemdesie” z gorzką, filozoficzną ironią pisze:

Syn wierny niewierny historii zamętu,

Syn wierny społeczeństwa, co nie było warte

Wierności! – ta już bowiem stawiała się zdradą...

Ileż bolesnej prawdy jest w tej charakterystyce człowieka, który chciał być wiernym synem Ojczyzny. Polacy, jak nikt inny na świecie, potrafią być wierni niepisanemu przykazaniu wierności. Stefan Żeromski w „Dumie o hetmanie” podnosi tę zaletę, pisząc: „Bywa tu w Polsce, zamurowana dozgonna wierność dla przegranej sprawy, nieznana nigdzie na świata obszarze, uniesienie prawego serca, które jedynie w wielkim czynie widać...” Wierność tworzona jest każdego dnia. Niewielu jest pisarzy, którzy przez całe swe życie artystyczne byli pod tym względem nieskazitelni. Nawet naszym noblistom wytyka się – i

słusznie – pogwałcenie kiedyś przykazania wierności, kiedy wypowiadali z przekonaniem to, o czym dzisiaj by milczeli lub twierdzili coś wręcz odwrotnego. Z trudem – nawet miłośnicy – usprawiedliwiają takie postępowanie.

A można być wiernym nieskazitelnie. Do grona takich ludzi należy bez wątpienia Kazimierz Braun, którego bogata twórczość teatralna, prozatorska i dramaturgiczna znana jest zarówno w Polsce, jak i w Stanach Zjednoczonych, gdzie mieszka on i pracuje od prawie dwudziestu lat. W swoich powieściach i tomach opowiadań Kazimierz Braun tworzy niejako dogmat wierności, udowadniając, na przykładzie skomplikowanych losów swych bohaterów, tezę, że kto przeciwstawia się temu dogmatowi, łamie go, nie uznaje zasady wierności – ma zafałszowane i w finale tragiczne życie.

Najdobitniej jest to udokumentowane w powieści dokumentalnej pt. „Pomnik”, wydanej w roku 1989 przez paryski Instytut Literacki w Bibliotece „Kultury”. W książce tej Kazimierz Braun udowodnił, że jest odważnym pisarzem politycznym. Na kartach „Pomnika” ukazał anatomię polskiego komunizmu z czasów panowania Edwarda Gierka. Braunowska sekcja zwłok ukazuje wnętrzności totalitaryzmu nad Wisłą. Zenon Bugdał, doradca Gierka, wiceprezes telekomitetu, partyjny rzeźbiarz, tworzący swą karierę na pomysle budowy pomnika Powstania Warszawskiego, który miał stanąć na środku Placu Defilad i

wysokością przewyższyć Pałac Kultury, ponosi totalną klęskę. Opierając się na kłamstwach prosi o azyl polityczny w Ameryce i ... otrzymuje go. Na ruinach egoizmu, mogła stanąć tylko ruina człowieka, który nie znał zasady wierności. W odautorskich zdaniach „Pomnika” czytamy, że Zenon Bugdał nie rozumiał swego własnego życia. Nie umiał dokonać wyboru, a miał do tego wielokrotnie okazję. Jest w „Pomniku” symboliczna scena, przypominająca w pewnym stopniu „Wesele” Wyspiańskiego. Na wystawie w Moskwie miała znaleźć się jego rzeźba, lecz w ostatniej chwili ją usunięto. Pobity przez strażników wystawy, strącony w niełasce, Zenon Bugdał wrócił do Warszawy i teraz, już jako outsider, patrzy na tłum rządców PRL-u na noworocznym balu w Komitecie Centralnym KPZR: „Ogłuszająco grała orkiestra na podwyższeniu w rogu sali. Patrzył szeroko otwartymi oczami na wirujący tłum. Rozwiane długie suknie. Połyskiwanie klap smokingów. Uśmiechnięte i pijane twarze. Pulsowanie kolorowych świateł. Falowanie serpentyn i bibułkowych dekoracji. Uderzyło go, że wiele par było w maskach. Małych i czarnych – balowych, albo karnawałowych – zwierzęcych, z ogromnymi ryjami, rogami, czy uszami, które kłapały w tańcu; były też maski potworów – ogromne nosy, zęby wampirów, przyprawione do okularów nastroszone brwi. Słysząc było tupot i szuranie po podłodze. Pary szamotały się i kolebały w pijanym bezładzie, inne wirowały płynnie i gładko. To tańczył jego poprzedni świat. Jego poprzednie życie”. Zenon Bugdał był przykładem „antywierności” – a raczej partyjnego karierowicza.

Miał tak skażoną osobowość, że „brnąc coraz dalej i głębiej w świństwo, równocześnie oczyszczał się w swojej własnej świadomości i uszlachetniał. Robić partyjną karierę na antypartyjnych nastrojach społecznych, była to doprawdy gra arcymistrza. Jakby jednym ruchem szachował zarazem króla i królową”.

Na rozstajach historii musimy być wierni – ojcu, matce, dziadom, tradycji. Ten dogmat gwarantuje godność osobistą, honor, realizację uczciwego człowieczeństwa. Zasada wierności to wewnętrzne światło. Kto go nie posiada jest po prostu ubogi, z czasem staje się tragicznym nędzarzem. Kazimierz Braun we wszystkich swoich książkach, a w „Pomniku” w szczególności, z całą pisarską mocą lansuje przykazanie wierności, sam osobiście będąc przykładem realizacji tej zasady. Sprzeniewiercy wierności to ludzie, przed którymi pisarz ostrzega. Ma do tego prawo, bo jego właśnie, z powodu wierności, boleśnie i bezboleśnie dotknęła historia. Zmusiła do emigracji. Podzielił los twórców z panteonu kultury narodowej. Ale tak jak kiedyś wielcy romantycy, nie wywiesił białej flagi, nie poddał się – nadal publikował, reżyserował, wykładał. Dzisiaj z zadumą może przeglądać swoje „teczki”, które otrzymał z Instytutu Pamięci Narodowej. Został bowiem oficjalnie uznany za „pokrzywdzonego”. Z teczek tych wynika m.in. jak bardzo był dla swoich nadzorców „obcy ideologicznie”. Braun nigdy nie był członkiem partii, nie musiał „bohatersko” oddawać partyjnej

legitymacji. Stróżów porządku komunistycznego kłuł w oczy jego katolicyzm. Wielokrotnie donosiciele piszą o nim, że „demonstracyjnie chodzi do kościoła”, że ma koneksje z Episkopatem, znajomości na KUL-u. Cały czas był śledzony, w domu miał podsłuch itd. Gdy dzisiaj retrospektywnie pochylamy się nad dorobkiem pisarskim autora „Pomnika”, to widzimy z całą dokładnością, że zawsze był on wierny sobie i Polsce, swoim artystycznym ideałom służenia ze wszystkich sił kulturze narodowej.

Przed kilkoma laty, recenzując książkę Kazimierza Brauna „Pożegnanie z Alaską” (Instytut Wydawniczy PACX, 1996) opatrzyłem ją tytułem „Gdzież ta Polska?” i pisałem, że prawidłowością polskiej literatury jest to, że wybitne jej dzieła powstawały często na emigracji. Twórca „Pożegnania z Alaską” zdaje sobie sprawę ze swojej „dogodnej” pozycji. Wykorzystuje ją świadomie, tworząc mozaikową opowieść, sagę o emigracji polskiej w Ameryce, a zarazem solidny reportaż, potwierdzony autentycznymi wydarzeniami i nazwiskami. Czytelnik ma satysfakcję, że zwraca się do niego ktoś kompetentny i dobrze zorientowany. Z tej książki Brauna można się wiele nauczyć. sporo przeżyć, studiować współczesność, łapać czas na gorącym uczynku. To są wszystko ogromne walory tej polskiej prozy, pisanej w Polsce. Będąc znakomitym stylistą, operującym sprawnym i posłusznym piórem, Braun kreśli losy Polaków dzielących swój los między krajem nad Wisłą, a Ameryką. Bo to

najdziwniejsza z Polskich prawd, że Ameryka jest po prostu w nas, a i my jesteśmy w niej. Ponoć w rzeczywistości połowa Polaków mieszka poza nadwiślańskimi polami, nad rzekami amerykańskimi i kanadyjskimi. Braun, znawca Polski i USA, tych nietypowych „bliźniaków”, w swoich książkach mówi o tym, że jest to trudne pobratymstwo, do końca nigdy nie spełnione. Odpowiedzialnie burzy mit o polsko-amerykańskiej miłości. Nie chce by Polacy nieustannie adorowali ołtarz Ameryki. A zarazem kocha Amerykę. Szuka więc prawdy. Wskazuje, że dogmat wierności obowiązuje bezwzględnie. I tu, i tam. Sprzeniewierzenie mu się jest niebezpieczne, burzy spokój sumienia. W dziele Kazimierza Brauna widać Polskę, tę tutaj za ścianami naszych krajowych twierdz-mieszkań i tę poza jej granicami, o której wszyscy marzą, do której jadą w myślach i w rzeczywistości.

Barskiego, bohatera „Pożegnania z Alaską” poznajemy jako człowieka w ciągłej pogoni i ucieczce, wycofującego się, łatwo poddającego się. Dlaczego? Bo uformowały go całe dekady komunizmu w PRL, potem spalił się w czasie legendarnych, zbyt krótkich miesięcy zwycięskiej „Solidarności”. Stan wojenny brutalnie przełamał jego życie, spopieliała je do reszty emigracja. Co pozostało? Klasztor. Tam bowiem zaprowadza swego bohatera Kazimierz Braun w finale swej książki, która jest niejako rachunkiem sumienia, poprzedzającym spowiedź z całego życia. Głos Brauna to jeden z wielu przypominających o

przykazaniu wierności. Są ich dziesiątki. Ale odosobnione. Nie udawajmy, że ich nie słyszymy. One głośno pytają, gdzież ta Polska? One głośno wyrażają troskę o prawdę: aby awers przystawał do rewersu.

Czytając powieść Kazimierza Brauna „Dzień świadectwa” (Oficyna Wydawnicza 4K, 1999) zastanawiałem się, co należy bardziej cenić u pisarza: czy to, co przeżył, czy to, co przemyślał. Cenię bowiem jedno i drugie. „Dzień świadectwa” to powieść o gorzkim smaku, mimo zwycięskiej pointy. Ale wiem doskonale, że taki smak ma wybitna literatura. A bolesna to lektura, chociaż usytuowana w świetle pontyfikatu Jana Pawła II. Narracja książki ma ukryty świadomie przez pisarza nerw antycznej tragedii, rozgrywającej się w pamiętnych latach 1978-1998. W polskich latach, którym świat przyglądał się z zazdrością. Bohaterem „Dnia świadectwa” jest ksiądz Andrzej i jego droga zarówno do kapłaństwa, jak i poprzez kapłaństwo. Kazimierz Braun kreując postać współczesnego duchownego, wystawił się bez obronnej tarczy na niebezpieczeństwa. Na ile potrafił okazać się „sprawiedliwym”, jaki procent prawdy zdołał ukazać, jakie obszary kapłańskiej osobowości okazały się tabu? Portret księdza Andrzeja, kapłana nieprzeciętnego, swego czasu studenta Karola Wojtyły, ma jedną bardzo przekonująco i silnie wyeksponowaną cechę: wiarę. Wiele scen powieści rozgrywa się w pustym kościele, w którym ksiądz Andrzej odprawia Mszę świętą. Mimo osamotnienia i ogołocenia ksiądz Andrzej wierzy

niezłomnie. Te sceny porażają autentyzmem, są na granicy proroczych uogólnień, ich wizja wprost przeraża człowieka wierzącego. Mocy nabiera przywoływana wielokrotnie trójca słów papieskich: „Nie lękajcie się!” Bije z nich zapowiedź niezłomności ludzi i czasów pod zwycięskim znakiem Krzyża.

Wzorem dla prozaików obierających za bohatera kapłana pozostaje wciąż opowiadanie Kazimierza Przerwy-Tetmajera „Ksiądz Piotr” z roku 1895. Powieść Kazimierza Brauna zdaje się stawać na wysokości trudnego zadania. Autorowi nie brak talentu i rozległej wiedzy, zarówno psychologa, jak i prozaika współczesności. Patrzenie na sprawy polskie z amerykańskiego kontynentu (powieść została napisana w Ameryce) pozwala na wizjonerską swobodę i lekkość w budowaniu materiału powieściowego, w którym obok narracji linearnej pojawiają się trzy opowiadania: „Brzemie ziarna”, „Brzemie Babilonu” i „Brzemie prochu”. Konkluzja jest oczywista: życie kapłana to brzemie. Bardzo ciężkie. Duchowny wygląda bardzo pięknie i szczęśliwie za ołtarzem, u jego stopni. Ale to tylko godzina. A pozostałe dwadzieścia trzy godziny każdej doby? Czym wypełnione? Samotnością! Jakże czasem trudną, bolesną, tragiczną.

Kazimierz Braun, pisarz wytrawny i doświadczony, po mistrzowsku kreśli meandry życia księdza Andrzeja. Ale tajemnica powołania i tajemnica życia podczas realizacji Bożego

wyboru – to chyba dwie największe tajemnice każdego kapłana. Może nigdy nie da się ich w pełni odsłonić, może nie trzeba. Twórca „Dnia świadectwa” pisze bez uduchowionego kamuflażu: „Trudno, jakby coraz trudniej jest być księdzem we współczesnej cywilizacji z jej laickością, relatywizmem, roztargnieniem i pokusami. (...) Sprzeciwianie się kulturze powoduje izolację. Izolacja sprowadza samotność. Błogosławiona i wzbogacająca pustelnika, staje się przeszkodą w pełnieniu służby przez kapłana diecezjalnego, który ma pracować z ludźmi. Jak to pogodzić?” Czytelnik powieści Kazimierza Brauna wyciąga rękę w stronę księdza Andrzeja, i w ogóle w kierunku wszystkich księży.

Obszerny tom prozy (ponad czterysta stronic) zatytułowany „Ptak na szczudłach i inne opowiadania amerykańskie”, (Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003) stanowi kolejną, ważną i cenną pozycję w dorobku pisarskim Kazimierza Brauna. Jego „opowiadania amerykańskie”, to zbeletryzowane noty do wielkiej emigracyjnej epopei lat osiemdziesiątych XX stulecia, sięgające jednak aż do korzeni polskiej emigracji, z poł. XIX wieku. Emigracja jest naszą narodową „specjalnością”. Historia każe udać się na nią zarówno prostemu górnikowi z Podhala, jak i wybitnemu twórcy kultury. W pewnym momencie ich życia lub twórczości każdy z tych ludzi nie mógł, jak mówi Hamlet: „ścierpieć niesprawiedliwości ciemżycieli, łamania prawa, bezczelności władz i upokorzeń, jakich miernota nie szczędzi zasłudze”. Wielu też wygnała z Polski zwyczajna bieda. Ameryka

nie odtrącała Polaków, pozwalała narodzić się na nowo, dawała szansę. Często może gorzka, ale realną.

Kazimierz Braun dokonuje perfekcyjnej analizy układów polsko-amerykańskich. Z chirurgiczną precyzją charakteryzuje emigrantów, zwłaszcza tych, których zrodził czas poprzedzający stan wojenny i wydarzenia po 13 grudnia 1981 roku. To jest mocny, sugestywny i równocześnie bardzo obiektywny fundament tej prozy, pisanej z mistrzowskim wyczuciem języka. Doskonała znajomość osobiście przez pisarza „przerabianych” realiów amerykańskich sprawia, że „Ptak na szczudłach” ma walor dokumentu. Jest Kazimierz Braun wiarygodnym dokumentalistą o zacięciu polityka. Przypomina w tym sławnego kuriera warszawskiego Jana Nowaka-Jeziorańskiego. Wszyscy wybierający się za Wielką Wodę, oraz ci, którzy już tam mieszkają, winni obowiązkowo zapoznać się z tą książką. Przyjaźń amerykańsko-polska, od początku XXI wieku na nowo umacniana, na tej lekturze wiele zyska. Parterowa Ameryka przekłuta drapaczami chmur może być gniazdem dla polskich ptaków stojących, jak aktorzy z tytułowego opowiadania, na szczudłach – na szczudłach emigracji. Opowiadanie „Pożoga” wiele mówi o tym, jak zostać Amerykaninem, jest prawie samouczkiem w tej kwestii. Autor jednak sceptycznie odnosi się do chwili, kiedy Polak po latach amerykańskiego „terminowania” uzyskuje upragnione obywatelstwo i może zamiast śpiewać „Jeszcze Polska nie zginęła”....intonować ze wzruszeniem nie

pozbawionym nostalgii „Good Bless America”.

W pisarskim lustrze Kazimierza Brauna widać zarówno Stany Zjednoczone jak i Rzeczpospolitą. Autor nie szczędzi słów krytyki pod adresem tej drugiej. Niektóre stronice to ostra satyra na współczesną Polskę. Wydaje się, jakby były pisane kawałkiem rozbitej, polskiej szyby. Autor boleśnie zapytuje: skąd się wzięli emigranci, co tu robią, jakie sensy i jakie bezsensy kierują ich krokami po nocnym Manhattanie? Co ci ludzie niosą w sobie? Co gubią w tłumie? Na ile są ludźmi, na ile drobinami w ogromnej kotłującej się masie? Jakie są cele ich dróg? Ku czemu zmierzają? Od czego uciekają? „Czasem mogło się wydawać, że w tłumie ludzi przechadzają się też zwierzęta, upiory, jakieś potwory z Boscha, Van Eycka, Schongauera, Goyi, Malczewskiego, Lebensteina, albo Spielberga.” W opowiadaniu „Interview” zawarty jest swoisty rachunek sumienia. Powinni go czynić codziennie wszyscy Polacy, aby pojąć „co to jest polska miazga, polski zakalec, polski kołtun i polski paradoks, nie mówiąc już o polskim piekle”.

Papież Jan Paweł II uważa, że kto dostrzega w sobie Bożą iskrę powołania artystycznego, musi być jej wiernym. Powołanie pisarza, poety, malarza, rzeźbiarza, aktora, reżysera, muzyka zobowiązuje przed Bogiem i społeczeństwem, w którym artysta żyje. W „Liście do artystów” (Watykan, kwiecień 1999 r.) Ojciec Święty pisze: „Nie można zmarnować talentu, ale trzeba go

rozwijać, ażeby służyć bliźniemu. Społeczeństwo potrzebuje artystów. Artyści mają swoje miejsce, gdy idąc za głosem natchnienia tworzą dzieła naprawdę wartościowe i piękne, nie tylko wzbogacając dziedzictwo kulturowe każdego narodu i całej ludzkości, ale pełniąc także cenną posługę społeczną na rzecz dobra wspólnego”. I dalej Jan Paweł II pisze, że poszukiwanie prawdy i piękna, a także staranie o ich dalszy rozwój są rzeczywiście szczególną służbą świadczoną ludzkości. Odrębne powołanie każdego artysty określa pole jego służby, a zarazem wskazuje zadania, które go czekają, ciężką pracę, do jakiej musi być przygotowany, i wreszcie odpowiedzialność, którą powinien podjąć, nie kierując się dążeniem do próżnej chwały, żądzą taniej popularności, ani tym bardziej osobistymi korzyściami. Istnieje bowiem pewna etyka czy wręcz duchowość służby artystycznej, która ma swój udział w odrodzeniu każdego narodu. Polska ma szansę takiego ponownego narodzenia się. Kazimierz Braun chce być pomocny w tym procesie.

Narrator „Pożegnania z Alaską” to z pewnością w wielu wypadkach alter ego autora. Czytamy: „Zawsze traktowałem pisanie jako samolubne buszowanie po niezmierzonych przestrzeniach kosmosu wolności duchowej, jak też i jako niewdzięczną służbę publiczną. Pisanie było dla mnie codziennie praktykowaną wiernością – tradycji, językowi, zasadom, ideałom i wartościom. Umożliwiało mi badanie własnego sumienia, rozważanie marności świata, dziękczynienie i przygotowanie się

do nieuchronnego, a zarazem nakładało na mnie ciężar analizy życia społeczeństwa, losu narodu, przemian historii”. Kazimierz Braun wyznawca credo, któremu na imię wierność, zajął godne miejsce w gronie najwybitniejszych polskich pisarzy-społeczników, mieniących się słusznie żywym sumieniem narodu.

Czy jest szansa na beletrystykę zaangażowaną bez reszty w sprawy polskie? Myślę, że jest. Czekamy na powieści, jak w czasach Prusa i Żeromskiego, które by próbowały rozstrzygać dylematy moralne, dawać prawdy obiektywne, książki, o których mogliby z przekonaniem pisać maturzyści. Wypatrujemy w księgarskich witrynach książki, która byłaby sumieniem narodu rozpisany na stronice. Mało jest obecnie pisarzy tak odważnych jak Kazimierz Braun. Proza Brauna dodaje odwagi.

Recenzja ukazała się w „Liście oceanicznym”, dodatku kulturalnym „Gazety” z Toronto w 2003 r.

„Araukana” w tłumaczeniu Czesława Ratki

Florian Śmieja

W numerze 7-8.2015 „Odry” sygnalizowałem ukazanie się pierwszego tomu hiszpańskiej epopei „Araukana” w przekładzie Czesława Ratki. Teraz doczekaliśmy się drugiego tomu tego zdumiewającego przedsięwzięcia. Tłumacz w jednym z listów obrazuje ogrom pracy „przełożyłem 2241 oktav i zostało jeszcze tylko 391”.

Gdy wśród rzesz oszołomów, których nieba nam nie oszczędzają, pojawi się nagle olśniewający fantasta, mamy rzadką okazję do niezwykłej radości. To takimi fenomenami winne się szczycić społeczeństwa chcące uchodzić za cywilizowane. Dlatego ogromnie się cieszę, że mój krótki wypad do Polski w maju 2015 obok zdobycia rzadkiego dyplomu i hiszpańskiego orderu, pozwolił mi poznać w ostatnim dniu mojego pobytu, heroicznego

tłumacza „Araukany”, Czesława Ratkę. Jego niezwykłość polega na tym, że odebrawszy zrozumiałe na Śląsku wykształcenie i wykonując wyuczony zawód inżyniera, nie kontentował się, ale poszedł za głosem serca i poświęcił się jego trudnym, ale wzniosłym namowom. Przyswoił sobie w konsekwencji piękną mowę kastylijską, by przełożyć na kunsztowny język polski zacną epopeję przedstawiającą dumne zmagania bitnych plemion indiańskich z konkwistadorami Nowego Świata. Te piękne królewskie oktawy, które nam Ratka stwarza, najlepiej świadczą o jego zwycięskiej przewadze w tak ambitnym zmaganiu. Chylę czoła przed jego wspaniałym przedsięwzięciem. Swój przekład zaczyna tak:

Nie o miłości śpiewam, nie o damach

Nie o konkurach szlachetnych rycerzy,

Nie o ich troskach, czułościach, staraniach,

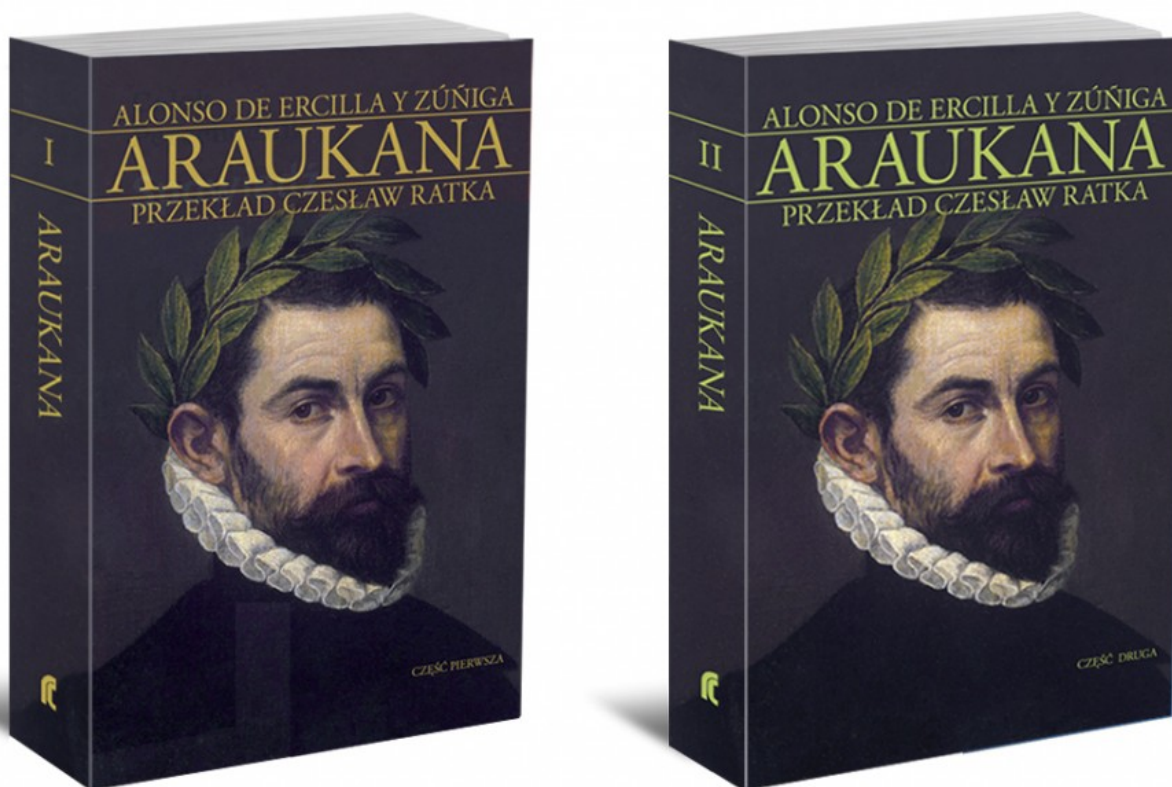
Ani o głębi ich miłosnych przeżyć,

Lecz o odwadze i o dokonaniach

Owych walecznych hiszpańskich żołnierzy,

Którzy na karki wolnych Araukanów

Włożyli jarzmo po krwawym zmaganiu.

Od tłumacza i wydawcy

Wszystko, co napisałem w tekście Od tłumacza dołączonym do mojego przekładu części pierwszej Araukany, również w części drugiej zachowuje swoją aktualność; dlatego ograniczę się tu jedynie do pokazania różnic między nimi. Pierwsza przedstawia przebieg zbrojnego zrywu chilijskiego plemienia Mapuczów (w epopei nazwanych Araukanami) przeciwko inwazji Hiszpanów do czasu przybycia Ercilli do Chile – czyli znany mu jedynie z

opowiadania innych osób; druga jest jego relacją o tym, w czym osobiście wziął udział. Pierwsza jest spontaniczną reakcją młodego wrażliwego człowieka na falę nowości zewsząd atakującą jego zmysły i pobudzającą wyobraźnię; druga jest efektem głębszych przemyśleń, po części inspirowanych, być może, głosami krytyki.

Poeta tworzył pierwszą część Araukany przez dwanaście lat. Jej publikacja przyniosła mu uznanie i sławę, a tym samym zachętę do tworzenia następnych pieśni. Praca nad drugą częścią (pieśni XVI-XXIX) trwała kolejnych dziewięć lat i kiedy wreszcie doszło do jej wydania (w roku 1578), od zakończenia walk upłynęło już lat dwadzieścia. Tymczasem w Europie działy się sprawy bliższe ówczesnemu czytelnikowi i bardziej niż wydarzenia chilijskie istotne dla jego przyszłości. Sukcesy militarne Filipa II, a szczególnie zwycięstwo w bitwie pod Lepanto – największej bitwie morskiej wszech czasów – pozwalające mu lepiej zapanować nad Morzem Śródziemnym i przyhamować ekspansję Imperium Osmańskiego, zdawały się sytuować Hiszpanię na pozycji najpotężniejszego państwa na świecie – i tym zapewne żyli wtedy jej mieszkańcy.

Ercilla, uznany i ceniony poeta, świadomy ciążącego na nim obowiązku pisania o sprawach aktualnych i ważnych dla kraju i króla, a jednocześnie niedopuszczający myśli, że mógłby nie wywiązać się z danego słowa i porzucić niedokończoną

Araukanę, stanął przed problemem znalezienia sposobu uwiecznienia piórem jednego i drugiego. Postanowił opisać wszystko razem – w jednej księdze. Pomysł połączenia w nowym tomie wątków przesuniętych względem siebie o dwie dekady, których nie łączą z sobą ani postaci bohaterów, ani miejsce akcji, ani żadna intryga, stanowił dla pisarza nie lada wyzwanie. Zabieg ten miał mu wszakże przynieść coś więcej niż tylko możliwość urozmaicenia treści poematu, zawężonej w części pierwszej do tematyki wojennej (nad czym sam nieraz ubolewa, choć pewnie z niemałą dozą kokieterii w stosunku do czytelnika); miał mu stworzyć okazję do popisania się swym warsztatem pisarskim przy splataniu w jedną spójną całość tak bardzo nieprzystających do siebie treści. Spoiwem literackim dla nowej kompozycji utworu miała się stać ingerencja czynnika nadzwyczajnego (magii), nierzeczywistego (marzeń sennych), nadprzyrodzonego (bóstw, bytów mitologicznych, zjaw niebiańskich, a nawet – co zaskakujące w tym otoczeniu – samego Boga), wpływająca na losy śmiertelników, bohaterów eposu, i przekształcająca wierszowaną relację, jaką była część pierwsza Araukany, w dzieło literackie zawierające w sobie wszystkie elementy epopei klasycznej.

Nie chcę, bo nie taka jest rola tłumacza, wypowiadać się na temat sztuki pisarskiej autora, bogactwa leksykalnego i frazeologicznego, różnorodności figur stylistycznych i środków wyrazu, jakości wiersza i rymów ani na temat kompozycji dzieła

– niech wystarczy moje zapewnienie, że z reguły oprócz przeniesienia treści oryginału na grunt języka polskiego dążę do powtórzenia w tłumaczeniu wszystkich form i struktur obecnych w danej oktawie – oczywiście, na ile jest to możliwe (na przykład rymy homonimiczne, których zastosowanie w tłumaczeniu w miejscu ich wystąpienia jest praktycznie niemożliwe, stosuję przy najbliższej nadarzającej się okazji, by pokazać, że są używane przez autora). Osobom zainteresowanym porównaniem przekładu z oryginałem proponuję wizytę na jednej z licznych witryn internetowych prezentujących tekst Ercilli. Sam opierałem się na cyfrowej wersji całościowego (obejmującego wszystkie 37 pieśni) wydania chilijskiego z roku 1910, dostępnej pod adresem: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, oraz na niedawnym wydaniu książkowym w opracowaniu Isaiasa Lenera. Oba źródła bazują na wydaniu licencjata Castro z roku 1597.

Pamiętam, że prawie pół wieku temu, kiedy zaczynała się moja fascynacja historią podboju Ameryki, natrafiłem w jednej z lektur na wzmiankę o istnieniu trzyczęściowej wierszowanej relacji z walk Hiszpanów o opanowanie terytoriów chilijskich, noszącej tytuł *La Araucana*, napisanej przez Alonsa de Ercilla. Nie przypominam sobie dziś tytułu tamtej książki ani jej autora, istotna jest jednak opinia o Araukanie, jaką tam przeczytałem, ponieważ podobną lub wręcz taką samą spotykałem później kilkakrotnie również u innych autorów. Otóż pierwsza część Araukany była tam oceniana jako interesująca, druga – jako mało wiarygodna, gdyż autor niepotrzebnie miesza fakty historyczne z

wątkami nierzeczywistymi i mitologicznymi, zaś trzecia została uznana za zbiór nieistotnych informacji na różne tematy. Nie ukrywam, że dla mnie, poszukującego wówczas tekstów na temat wypraw odkrywczo-zdobywczych z pierwszej ręki (relacji ich uczestników), taki sposób przedstawienia Araukany nie zachęcał do sięgnięcia po nią. Nie pomyślałem, że mam do czynienia ze spojrzeniem historyka (nie miłośnika literatury pięknej) i że ktoś piszący o jej wartościach literackich miałby o niej zdanie diametralnie inne. Problem polegał jednak na tym, że nie było innych opinii. Nikt się na temat Araukany nie wypowiadał, bo mało kto wiedział w ogóle o jej istnieniu. Krążyła więc tu i ówdzie powtarzana bezrefleksyjnie jedna ocena (jak przytoczona wyżej), utrwalająca jej fałszywy obraz. Uzupełniały ją czasami tendencyjne i całkowicie zmyślane plotki o jej autorze.

By nie być gołosłownym, wspomnę tylko, że jedno z owych pomówień mających deprecjonować osobę autora głosi, iż Ercilla – skazany przez Garcíę Hurtado de Mendoza, gubernatora Chile, na karę śmierci za udział w pojedynku (zamienioną później na wygnanie) – motywowany ponoć chęcią osobistego odwetu na gubernatorze, celowo nie wymienia go w poemacie ani razu. Tymczasem w części pierwszej znajdujemy o don Garcii dwie oktawy pełne pochwał (XIII, 13-14), w części drugiej jest on wymieniony z imienia siedem razy, zawsze w pochlebnym tonie – ponadto wygłasza zajmującą sześć oktaw mowę do żołnierzy, by zachęcić ich do walki – a w części trzeciej jest bohaterem

siedmiu oktaw, z których cztery to kolejna przemowa. Jest więc rzeczą zdumiewającą, że choć rozpowszechnianie wyssanej z palca sensacji o rzekomym uprzedzeniu Ercilli do gubernatora demaskuje tego, kto o tym pisze, że książki nie czytał, jeszcze i dzisiaj niejeden z piszących o Araukanie podaje ją jako pewnik. Smaczku sprawie przydaje fakt, że madryckie wydanie Araukany z roku 1578 zawierało wśród sonetów komponowanych zwyczajowo przez osoby chcące pochwalić dzieło i jego autora sonet autorstwa Garcii Hurtado de Mendoza . A zatem jego stosunki z Ercillą były wówczas więcej niż poprawne. Jak widać, Araukana ciągle czeka na rzetelny osąd.

Mimo iż Ercilla zapewnia, że przedstawiane przez niego wydarzenia są zgodne z faktami, nie próbowałbym szukać w Araukanie źródeł prawdy historycznej. O wartości tego utworu stanowią jego walory literackie. Już sam Cervantes wystawił im najwyższą ocenę, zaliczając Araukanę do „najpiękniejszych kobierców poezji, jakie ma Hiszpania” i do „najlepszych książek ze wszystkich, które zostały spisane po kastylijsku bohaterskimi wersami i mogą rywalizować z najsłynniejszymi z Włoch” . Mam nadzieję, że moja praca zyska aprobatę polskiego czytelnika, a ten „najlepszy i najsłynniejszy poemat epicki w języku hiszpańskim” – niedoceniany u nas, bo nieznany – doczeka się sprawiedliwej oceny, zaś jego autor zajmie należne mu miejsce wśród największych twórców literackich Renesansu.

Opis książki który znalazł się na okładce II tomu.

Druga część Araukany przedstawia dalszy przebieg powstania chilijskiego plemienia Mapuczów (Araukanów) przeciwko inwazji Hiszpanów. Autor relacji, a zarazem uczestnik opisywanych wydarzeń, hiszpański szlachcic Alonso de Ercilla y Zúñiga, kontynuuje swoją poetycką opowieść o zmaganiach z ludem, który jako jedyny w obu Amerykach zdołał obronić swoje ziemie przed zachłannością konkwistadorów. Od ostatnich walk minęło już jednak dwadzieścia lat, a poeta od dawna mieszkał w Madrycie, gdzie – jak wszyscy – żył atmosferą sukcesów militarnych króla Filipa II, decydujących o mocarstwowej pozycji Hiszpanii w świecie; takich na przykład, jak rozgromienie floty osmańskiej w bitwie pod Lepanto. Mając świadomość wagi bieżących spraw, a jednocześnie chcąc, jak obiecał, opowiedzieć o wojnie chilijskiej do końca, postanowił połączyć oba tematy. Ujęcie w jednej księdze tak nieprzystających do siebie historii (przesuniętych w czasie o dwie dekady i rozgrywających się na różnych kontynentach) stało się możliwe dzięki wzbogaceniu narracji, za przykładem autorów starożytnych, o wpływ czynników pochodzących ze świata nierzeczywistego (magia, marzenia senne, ingerencja bóstw), stanowiących spoiwo literackie dla wszystkich zawartych w nowym tomie treści. W ten sposób wierszowana relacja historyczna, jaką była część

pierwsza, nabiera w części drugiej charakteru bardziej literackiego, stając się bliższa epopei klasycznej.

Znajomość najlepszych wzorów antycznych i włoskich nowości renesansowych oraz umiejętne budowanie w oparciu o nie własnego warsztatu pisarskiego, bogactwo treści, języka i form wyrazu stawiają Ercillę w gronie najwybitniejszych poetów epickich w Hiszpanii; jego Araukana – zdaniem Cervantesa – może rywalizować z czołowymi dziełami literackimi włoskiego Odrodzenia.

Prezentowany tu polski przekład części drugiej, obejmującej pieśni XVI-XXIX, jest pierwszym od czasu publikacji hiszpańskiego oryginału w roku 1578.

Lucian DAN

Teodorovici: Warto
podjąć trud pisania.

Lucian Dan Teodorovici, fot. Cato Lein.

Barbara Lekarczyk-Cisek: *Muszę Panu wyznać na wstępie, że Pańska książka "Matei Brunul" zrobiła na mnie wielkie wrażenie.*

Przede wszystkim forma tej opowieści jest niezwykle interesująca. Porozmawiajmy więc o niej.

Lucian DAN Teodorovici: Dziękuję, że zaproponowała mi Pani rozmowę o literaturze, bo najczęściej zdarza się tak, że dla moich rozmówców książka jest tylko pretekstem do tego, aby rozmawiać o historii i polityce.

BLC: *Na początek proszę mi wyjaśnić, dlaczego podjął Pan temat, który dotyczy komunistycznej przeszłości Rumunii – czasów, kiedy Pana jeszcze nie było na świecie...*

LDT: Trudno mi podać jedną przyczynę, ale z pewnością najbardziej zaważyło przeżycie z dzieciństwa. Otóż wychowywałem się u dziadków. Mój dziadek był wiernym i wytrwałym słuchaczem Radia Wolna Europa i Głosu Ameryki. Kiedy miałem może osiem lat, widziałem go płaczącego podczas słuchania audycji, co zrobiło na mnie wielkie wrażenie, szczególnie że dziadek nie był człowiekiem łatwo ulegającym emocjom. To był dla mnie pierwszy impuls: chciałem zrozumieć, dlaczego dziadek płacze. Tak więc ten temat rósł we mnie latami. Później sam wielokrotnie, czytając o sprawach związanych z tamtymi czasami, przeżywałem to bardzo emocjonalnie.

BLC: do tłumaczki, Radosławy Janowskiej-Lascăr:

Pani Radosławo, a co Panią skłoniło, aby tę książkę przybliżyć polskiemu czytelnikowi?

RJL: Kiedy pracowałam przed laty w Rumunii jako lektor języka polskiego, Lucian był studentem filologii rumuńskiej. Wprawdzie nie mieliśmy bezpośrednich kontaktów, ale już wówczas słyszałam o młodych zdolnych ludziach na filologii, a potem nawet czytałam jego opowiadania. W tym czasie jednak zajęta byłam tłumaczeniami z literatury polskiej na język rumuński. Dopiero w listopadzie 2012 roku, trochę przypadkiem, trafiłam na jego powieść „Matei Brunul”. Byłam wtedy w Bukareszcie na wernisażu wystawy poświęconej Kazimierze Iłakowiczównie, którą pomagałam przygotowywać. Przy okazji postanowiłam pójść na cmentarz, aby odwiedzić grób mojej zmarłej przyjaciółki, Polki. Czekając na kolegę, z którym miałam pójść na cmentarz, weszłam do pobliskiej księgarni, aby pooglądać nowości wydawnicze. Tak trafiłam na dwie książki: „Matei Brunul” oraz „Medgidia miasto u kresu” Cristiana Teodorescu. Po przeczytaniu fragmentów pomyślałam jak Danusia z „Krzyżaków”: „Mój ci on” i postanowiłam obie przełożyć. Szczególnie że historia, a zwłaszcza lata 50. należą do kręgu moich zainteresowań. Ciekawiło mnie, w jaki sposób obaj pisarze opowiadają o tamtych czasach.

BLC: *No właśnie, bardzo interesujące jest zagadnienie formy powieści. Swietłana Aleksijewicz, tegoroczna noblistka, nazywa*

siebie kronikarką duszy, a w Pana powieści podobne słowa padają w stosunku do lalki. Pana również interesuje przede wszystkim ludzka dusza w sytuacji opresji ... Tytułowy bohater powieści "Matei Brunul" jest lalkarzem, co pozwala użyć wieloznacznej metafory teatru marionetkowego. Skąd wziął się taki pomysł na opowiadanie tej historii?

LDT: Taki zamysł, aby bohaterem był marionetkarz, miałem od początku, choć trudno mi jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak się stało. Inspiracje płyną z różnych źródeł i nie zawsze są racjonalne. Tak się przy tym składa, że studiując reżyserię teatralną, miałem dużo zajęć z teatru lalkowego. Dzięki temu zauważyłem, że podczas grania spektaklu aktor nie tylko animuje lalkę, ale też sam zmienia się pod jej wpływem. Zmienia się nie tylko jego fizjonomia, ale także sposób poruszania się.

Chciałem dokonać swego rodzaju transpozycji z duszy marionetki (o której bohater pisze w swoim traktacie) na duszę człowieka. Mój bohater traci duszę, ponieważ traci pamięć i to właśnie marionetka "przywraca" mu życie.

BLC: *Dla mnie symbol marionetki ma w Pana powieści niejednoznaczne, a niekiedy sprzeczne znaczenia. Z jednej strony teatr marionetkowy, mając bardzo starą tradycję, służy bohaterowi do tego, aby opowiadając pewną uniwersalną historię, mógł zrozumieć otaczający go świat, a tym samym przeżyć doświadczenie kolonii karnej, co się na dłuższą metę nie*

udaje. Z drugiej strony teatr marionetek jako dzieło ludzkiej wyobraźni pozwala zapomnieć o opresyjnej rzeczywistości, jak to ukazał Pan w najpiękniejszej scenie tej powieści, kiedy Bruno ożywia marionetkę i świat wokół przestaje istnieć. Czy zgodzi się Pan z taką interpretacją?

LDT: Pisarz zawsze marzy o tym, aby czytelnik odnalazł w jego książce te istotne myśli, które tam zawarł, toteż bardzo się cieszę, że Pani trafiła w sedno. Otóż w latach 50. ludzie nie byli już w stanie wyzwolić się z tego gorsetu, który im założono. Scena, w której Bruno animuje lalkę w obecności "dobrego strażnika" jest kluczowa w powieści, ponieważ pokazuje, że bywają takie momenty, kiedy zrzućcie owego „gorsetu” mogło się – choć na krótką chwilę – wydarzyć.

BLC: *W Pańskiej powieści teraźniejszy czas narracji przeplata się z czasem przeszłym, dzięki czemu poznajemy coraz lepiej sylwetkę głównego bohatera, ale mimo wszystko pozostaje pewna sfera tajemnicy, do której nie mamy dostępu. Brunul okazuje się być o wiele bardziej wolnym człowiekiem, niż sądzą inni bohaterowie, a także czytelnik...*

LDT: Taki sposób narracji miał podkreślić, że początkowo, kiedy poznajemy bohatera, egzystuje on tak, jakby go nie było. Natomiast ten sam bohater w retrospekcjach jest człowiekiem bardzo aktywnym życiowo. Miałem taki zamysł, aby te dwie

narracje w pewnym momencie się przecięły. Skutkiem tego im bardziej nasz bohater w teraźniejszości staje się żywotny, tym bardziej Bruno z przeszłości staje się martwy.

Gdy zbierałem dokumentację do tej powieści, bardzo istotne były dla mnie konsultacje z doktorem Bogdanem O. Popescu – jednym z najzagorzalszych pasjonatów neurologii w Rumunii. Na kształt narracji wpłynęła więc także wiedza na temat amnezji, będącej siłą spowalniającą człowieka, jak to jest w przypadku mojego bohatera.

BLC: *Czy podczas pisania powieści były jakieś szczególnie trudne momenty?*

LDT: Było wiele takich momentów, kiedy próbowałem połączyć ze sobą wątek teatru lakowego, rzeczywistość historyczną i teraźniejszość. Odkładałem wówczas pisanie, aby powrócić do niego po kilku tygodniach i podjąć opowieść.

BLC: *Czy udało się już Panu uwolnić od swojego bohatera i pomyśleć o nowej historii?*

LDT: W Rumunii wiele osób zadawało mi pytanie, czy mam zamiar kontynuować opowieść o Brunulu. Na Facebooku jeden z czytelników napisał do mnie, że powieść wprowadzi bardzo mu się podobała, ale nie wybaczy mi tego, że uśmierciłem swojego

bohatera, co nie jest prawdą (śmiech). Nie mam wprawdzie potrzeby kontynuować tej historii, ale to zainteresowanie czytelników dało mi do myślenia. Zresztą fakt, że mogę ciągle toczyć rozmowy o tej książce, dowodzi, że mój bohater nadal żyje – w myślach i wyobraźni czytelników, mimo że ja się już od niego uwolniłem.

Prowadząc dokumentację do tej książki odkryłem też wiele materiałów na inne opowieści i jestem przekonany, że temat historii lat 50. w Rumunii będę kontynuował.

BLC: *Został Pan laureatem Nagrody Czytelników im. Natalii Gorbaniewskiej. Co dla Pana znaczy ta nagroda?*

LDT: Moje książki były tłumaczone na inne języki, miałem też pragnienie, aby ukazał się także polski przekład. A kiedy okazało się, że przekład będzie, tak się tym ucieszyłem, że zacząłem sobie wyobrażać, że coś się musi wydarzyć. I tak się stało! Nagroda Czytelników daje poczucie, że warto podjąć trud pisania oraz nadzieję, że znajdą się również amatorzy kolejnych moich książek.

<http://kulturaonline.pl/>

Matei Brunul: Z życia marionetek.

LUCIAN DAN
TEODOROVICI

MATEI BRUNUL

Barbara Lekarczyk-Cisek

Nominowana do Angelusa powieść Luciana dan Teodorovici opowiada historię komunistycznych zbrodni, posługując się wieloznaczną metaforą teatru marionetek. Tak jeszcze chyba nikt tego nie opowiedział...

Bohaterem opowiedzianej przez rumuńskiego pisarza historii jest lalkarz – Bruno Matei, urodzony w rumuńsko-włoskiej rodzinie, który dostaje się w tryby komunistycznego terroru. Powieść jest ukazaniem losów pojedynczego człowieka, ale zarazem – jak pisze w przedmowie autor – „jest sumą losów wielu ludzi, którzy musieli się zmierzyć z rumuńskim systemem więziennym”. Aby jednak podkreślić, że łączy historię z fikcją, autor odnosi się do prawdziwych okoliczności, wplatając do swojej prozy także postaci historyczne. Wydarzenia historyczne są rodzajem tła dla wydarzeń fikcyjnych. Pisarza bowiem interesuje przede wszystkim pojedynczy człowiek i to, co się z nim dzieje pod wpływem straszliwej opresji, której zostaje poddany.

Bruno - Pinokio à rebours

Historia Brunula (rumuński odpowiednik włoskiego imienia

Bruno) odsłania się przed nami stopniowo – w retrospekcjach. W czasie teraźniejszym jest on 38-letnim lalkarzem, trochę zdziwaczalym samotnikiem, który nie rozstaje się z marionetką nazywaną Bazylką. Cierpi na osobliwy zanik pamięci, który polega na „wymazaniu” z życia ostatnich dwudziestu lat. Właśnie owe lata odsłaniają się przed nami nieśpiesznie w kolejnych retrospekcjach i pozwalają zrozumieć myśli i zachowania Bruna.

Bohater snuje rozważania o duszy marionetki, z którą się nie rozstaje, a myśli te są bardzo osobliwe. Uważa mianowicie, że każda marionetka ma duszę, będącą jej punktem ciężkości, którego poznanie gwarantuje całkowite panowanie nad nią:

Życie marionetki jest w rękach marionetkarza – sądzi Bruno. Nigdy nie będziesz mógł poruszać lalką i sprawić, aby żyła tak jak chcesz, jeżeli nie nauczysz się kontrolować dogłębnie jej duszy.

Doskonale rozumiemy, że słowa te odnoszą się do człowieka, który został poddany systemowi opresji. To system pragnie nad nim całkowicie zapanować i czyni to latami, za pomocą różnych wyrafinowanych metod. W powieści Teodorovici człowiek ma stać się jak marionetka – niemy i bezwolny wobec oskarżeń, nawet najbardziej absurdalnych.

W 1950 roku Bruno zostaje oskarżony w procesie

„odpryskowym”. Ma wraz z innymi „wywrotowcami” zeznawać przeciwko swemu dobroczyńcy, byłemu ministrowi – Lucretiu Pătrășcanu (postać historyczna). Poddany torturom, podobnie jak pozostali, przyznaje się do winy i zostaje skazany na kolonię karną. Próby zachowania człowieczeństwa wobec wyczerpującej pracy przymusowej, tortur, bicia i upokorzeń stają się coraz bardziej heroiczne. Bruno w jakimś sensie zastyga bez ruchu, aby tylko przetrwać, nie prowokować oprawców i nie dać im poznać, że zachował coś własnego, ludzkiego... Ciągłe ma nadzieję, że warto czekać na prawdziwą wolność, która kiedyś przyjdzie. Tymczasem udaje, że „resocjalizacja” powiodła się, że jest bezwonną marionetką, która robi wszystko, co jej się każe. Czy mu się to ostatecznie udało – tego nie zdradzę, aby nie odebrać czytelnikom przyjemności odkrywania tajemnic Bruna. Powieść trzyma bowiem w napięciu do końca i do końca pozostaje nieoczywista – jak ludzkie życie.

Metafora teatru marionetek

Najpiękniejsze w prozie Luciana dan Teodorovici są metafory nawiązujące do teatru marionetek, w tym traktat bohatera, napisany przez niego po wielu studiach i latach terminowania w zawodzie. Wywodząc istnienie teatru lalek z odległej starożytności, kiedy to przedstawienia lalkowe niosły ze sobą ważne treści na temat ludzkiej egzystencji, daje do zrozumienia, że ani na jotę się nie zestarzały. To, co mówi o marionetce – te

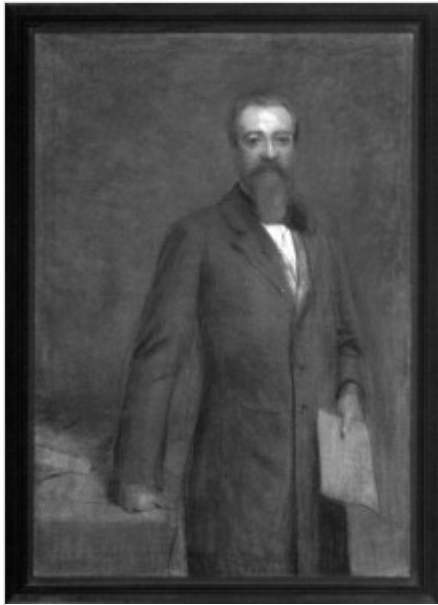
wszystkie myśli dotyczą jego samego i pozostają ważnym elementem narracji. Dzięki nim możemy zrozumieć, co się dzieje z człowiekiem i ze światem wokół niego, jeśli próbuje się go zniewolić i potraktować jak bezduszną kukłę. Podobnie, jak w „Traktacie o manekinach” Bruno Schulza: człowiek staje się „przedmiotem niższej rangi”. Dążeniem komunizmu było stworzenie „nowego człowieka” – całkowicie poddanego władzy i pozbawionego ludzkich, normalnych uczuć. Słowem – marionetki. Bo marionetkami zarządza się łatwo.

Książka Luciana dan Teodorovici „Matei Brunul” ukazała się w Wydawnictwie Amaltea.

<http://kulturaonline.pl/>

Kościelscy i ich dzieło

Joanna Sokołowska-Gwizdka

Pastel Leona
Wyczółkowskiego,
„Potret Józefa
Koscielskiego”,
1899. Z dawnych
zbiorów
Koscielskich w
Miłosławiu. Źródło:
Muzeum Narodowe
w Poznaniu.

Zgodnie z testamentem Moniki Kościelskiej, w zmarłej w 1959 roku w Genewie, w tym samym szwajcarskim mieście, w 1961 r. została założona Fundacja im. Kościelskich, Celem jej miało być wspieranie literatury polskiej poprzez przyznawanie nagród młodym twórcom zarówno tym mieszkającym w Polsce, jak i za granicą. Przeznaczając fundusze należące do rodziny na taki cel, Monika Kościelska chciała upamiętnić swoich tragicznie zmarłych najbliższych – męża Władysława Augusta i syna Wojciecha.

Władysław był bibliofilem, miłośnikiem literatury i sztuki, wydawał pismo literackie „Museion”, Był także tłumaczem i autorem dwóch tomików wierszy. Gdy Polska po wielu latach zaborów odzyskała niepodległość, podjął się wydania skarbów literatury i przyczynił się do ich należytego opracowania. W 1920 roku z inicjatywy Władysława Kościelskiego i przy jego nakładach finansowych powstał Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska – spółka akcyjna z siedzibą w Warszawie i filią w Bydgoszczy, gdzie została zakupiona drukarnia. Prezesem Rady Nadzorczej został poeta Jan Kasprówicz. Instytut wydawał arcydzieła literatury polskiej (m.in. Żeromskiego, Wyspiańskiego, poetów młodopolskich). Do 1933 roku w serii Wielka Biblioteka przeznaczona dla szkół, ukazały się 144 tomy tekstów lektur z komentarzami wybitnych krytyków literackich. Przy ulicy Nowy Świat w Warszawie otwarta też została nowoczesna i przyjazna czytelnikom księgarnia. W okresie wielkiego kryzysu, który

dosięgnął i firmę wydawniczą Kościelskiego, Instytut podupadł. Mogło być to przyczyną samobójczej śmierci Władysława w 1933 roku.

Monika
Kościelska.
Źródło: Izba
Pamięci w
Miłosławiu (ze
zbiorów M.
Walczaka).

Po śmierci męża Monika Kościelska kontynuowała jego prace. Pod jej zarządem wychodziły nowe serie wydawnicze – Biblioteka Podróżników Polskich, Biblioteka Podręczna Nauczycieli i

Rodziców „Nowa Szkoła”, Pojawiły się książki o Warszawie, zeszytowe wydanie na temat malarstwa europejskiego, wychodziły encyklopedie, wydawnictwa prawne i polityczne. Instytut Wydawniczy w 1939 roku zatrudniał 600 osób. Jego działalność przerwała wojna.

Wojciech, jedyny syn Moniki i Władysława Kościelskich, niezwykle przeżył śmierć ojca. Odbiło się to na jego późniejszym życiu. Podczas II wojny światowej, mimo danej matce obietnicy, że zgłosi się na studia we Fryburgu w Szwajcarii, postanowił walczyć o Polskę. Zaciągnął się do Polskich Sił Zbrojnych pod dowództwem Francuzów. Przebywał w stalagu, z którego ze względu na stan zdrowia został zwolniony. Potem przez Polskie Dowództwo Naczelne został mianowany adiutantem generała Juliusza Kleeberga. Kiedy Polskie Siły Zbrojne przeszły pod dowództwo brytyjskie, Kościelski sprawował funkcje oficera wywiadu. Po wojnie Wojciech Kościelski próbował przystosować się do nowej rzeczywistości. Pomagała mu w tym żona, Janina Ruszkowska. Jednak przeżycia młodości, okres wojny, utrata majątku rodzowego, sytuacja w Polsce, do której nie można było powrócić – to wszystko źle wpływało na jego psychikę i doprowadziło do samobójczej śmierci w 1947 roku.

Monika
Koscielska z
synem
Wojciechem.
Źródło: Izba
Pamięci w
Miłosławiu (ze
zbiorów M.
Walczaka).

Książka Wojciecha Klasa i Jana Zielińskiego „Kościelscy. Ród, fundacja, nagroda”, została wydana w 2011 roku, z okazji 50-cio lecia istnienia Fundacji. Składa się z dwóch części – w pierwszej opisane zostały losy rodziny, druga część jest kroniką wydarzeń związanych z Nagrodą i jej laureatami. Do tego dochodzą: Aneks,

Spis Członków Rady Fundacji i Jury Nagrody Kościelskich z datami pełnionych funkcji oraz Chronologiczny Spis Laureatów.

Autorem części dotyczącej historii rodu jest Wojciech Klas, absolwent historii o specjalności archiwalnej na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. Nie tylko napisał on pracę magisterską pod kierunkiem prof. dr hab. Bohdana Ryszewskiego „Kościelscy herbu Ogończyk”, ale i zgromadził największy w Polsce zbiór materiałów archiwalno-bibliotecznych dotyczący tej rodziny. Część zbiorów przekazała mu w 2006 roku wdowa po Wojciechu Kościelskim – Jadwiga z Ruszkowskich Kościelska. Przez wiele lat przeprowadzał kwerendy w archiwach i bibliotekach, uporządkował też archiwum Fundacji w Szwajcarii. Nic więc dziwnego, że jako specjalista podjął się rzetelnej charakterystyki rodu od czasów średniowiecznych począwszy.

Władysław August
Koscielski. Źródło:
Izba Pamięci w
Miłosławiu (ze
zbiorów M.
Walczaka).

Jednym z bardziej barwnych przedstawicieli rodziny był Władysław Kościelski zwanym Seferem paszą, generał w wojsku tureckim, bohater wojen krymskich. Dorobił się fortuny, gdy swoje oszczędności ulokował w akcjach Kanału Sueskiego. Potem stał się słynnym hodowcą koni arabskich i mecenasem sztuki. Kupił średniowieczny zamek Bertholdstein w Styrii, gdzie osiadł na stałe w 1882 roku i przeniósł tam swoją cenną kolekcję obrazów i rzeźb oraz broni orientalnej i ceramiki. W testamencie zapisał zbiory Muzeum na Wawelu, a kilka polskich instytucji naukowych otrzymało od niego pokaźne dotacje. To on zapoczątkował ideę mecenatu kultury.

Część dotycząca dziejów rodziny jest bogato udokumentowana i poparta licznymi cytatami z literatury pamiętnikarskiej epoki, z rękopisów ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie i innych materiałów źródłowych. Cytaty naocznych świadków wydarzeń, opisujących postaci, przeplatane komentarzem autora

stanowią ciekawą opowieść i przybliżają czytelnikowi zarówno poszczególnych przedstawicieli rodziny, jak i ogólne idee przyświecające kolejnym spadkobiercom nazwiska – działalność na rzecz społeczeństwa, kultywowanie mecenatu, zainteresowanie literaturą, pielęgnowanie polskich wartości.

Fotografia
rodzinna: Józef
Teodor Koscielski
z żoną Marią z
Blochów, matką
Józefą z
Wodzińskich,
ciotką Marią
Wodzińską oraz z
dziećmi:
Katarzyną, Emilią

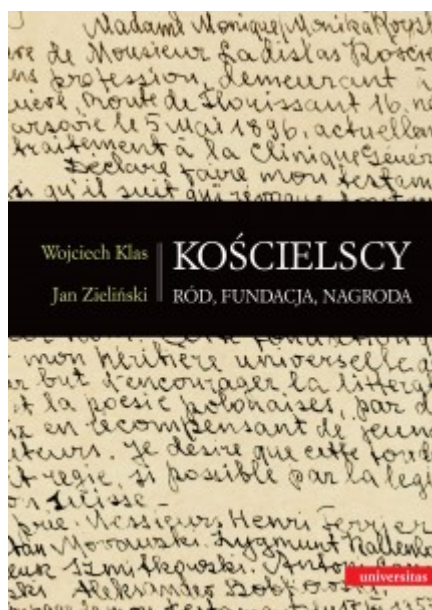
i Władysławem,
ok. 1895-1900.
Źródło: Archiwum
Fundacji.

Autorem części, w której zostali przedstawieni laureaci oraz członkowie jury i inni ludzie związani z Fundacją na przestrzeni 50-ciu lat przyznawania Nagrody, jest Jan Zieliński. Ten krytyk, tłumacz, edytor, znawca literatury polskiej na emigracji, wykładowca na Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim, dyplomata, od 2004 roku sam jest członkiem jury Fundacji Kościelskich. Część ta ma charakter chronologiczny, rok po roku zostały pokazane i zdokumentowane wydarzenia związane z zarządzeniem Fundacji, opisem obrad i decyzjami w sprawie poszczególnych laureatów.

...Pierwszym prezesem Fundacji został ambasador Kajetan Dzierżykraj-Morawki – pisze Jan Zieliński. – Urodzony w roku 1892 w Jurkowie koło Kościana, a więc Wielkopolanin, o 6 lat młodszy od Władysława Augusta Kościelskiego, Morawski był dyplomatą i politykiem, a także ciekawym prozaikiem („Tamten brzeg”). Przed wojną delegat Polski do Ligi Narodów (...). W roku 1941 był ambasadorem RP przy emigracyjnym rządzie. (...) Po cofnięciu uznania Rządowi RP na Uchodźctwie pozostał w

Paryżu jako nieoficjalny „ambasador wolnych Polaków.

W pierwszych latach działalności Fundacji, w skład Rady wchodził także Zygmunt Estreicher, Antoni Lanckoroński, Zygmunt Kallenbach, dwaj pisarze z Polski – Jan Parandowski, prezes polskiego PEN-Clubu i Ludwik Hieronim Morstin, który redagował wraz z Władysławem Augustem Kościelskim pismo „Museion”. Potem doszli Krzysztof Górski, Konstanty Jeleński, Jacek Woźniakowski, Maria Danilewicz-Zielińska i inni. Wszyscy byli dobrze wykształceni, zaznajomieni z literaturą, o szerokich horyzontach i z głębokim poczuciem patriotyzmu i służby ojczyźnie, niezależnie od warunków politycznych.

Po lekturze Kroniki Nagrody nasuwają się refleksje. Jest to bowiem mini-podręcznik polskiej literatury współczesnej i jej problematyki na przestrzeni pięćdziesięciu lat. Jak niezwykle wyczucie musieli mieć członkowie jury, aby typować młodych laureatów, którzy w większości przypadków stawali się potem znaczącymi twórcami, zajmując trwałe

miejsce w historii literatury lub wybitnymi krytykami tej literatury. Wśród laureatów Nagrody znaleźli się tacy twórcy jak: Sławomir Mrożek, Zygmunt Herbert, Tadeusz Konwicki, Włodzimierz Odojewski, Jarosław Abramow-Neverly, Tadeusz

Nowak, Jarosław Marek Rymkiewicz, Marek Skwarnicki, Urszula Koziół, Kazimierz Orłoś, Wacław Iwaniuk, Jerzy Harasymowicz, Stanisław Barańczak, Edward Stachura, ks. Janusz Ihnatowicz, Ewa Lipska, Adam Zagajewski, Janusz Anderman, Anna Frajlich-Zajac, Tomasz Jastrun, Paweł Huelle, Jerzy Pilch, Wisława Szymborska, Andrzej Stasiuk, Magdalena Tulli, Marcin Świetlicki, Olga Tokarczuk, Jacek Podsiadło, Wojciech Wencel, Tomasz Różycki, Jacek Dehnel i wielu innych. Przecież to pół wieku literatury polskiej. Laureatami zostali pisarze i poeci zarówno mieszkający w kraju, jak i od wielu lat tworzący na emigracji, a przegląd ich dokonań pokazuje nie tylko problemy poruszane w literaturze, ale też wpływ czasów na przekaz artystyczny.

Jan Zieliński, zgodnie z formułą kroniki, skrupulatnie relacjonuje kolejne wydarzenia w kolejnych latach, bogato dokumentując komentarz autorski listami, źródłami, fragmentami publikacji. Pokazuje czym była nagroda, dla twórców w Polsce Ludowej, czym jest dla tworzących obecnie, jakie problemy wynikały podczas głosowania, jakie osoby były typowane i dlaczego, przytacza komentarze. Dzięki tej benedyktyńskiej skrupulatności w odtwarzaniu każdego roku działalności Fundacji, czytelnik ulega atmosferze obrad i duchowi Kościelskich.

Janina z
Ruszkowskich
Koscielska
podczas
wręczenia
Nagrody
Koscielskich w
Miłosławiu,
2005 rok.
Źródło:
Archiwum
Wociecha
Klasa
(fotografia
nadesłana
przez E.
Gajewicz z

Widać też wielkie zmiany na przestrzeni lat działalności Fundacji. Przez pierwsze dwadzieścia siedem lat nagroda odbierana była w Genewie. Po 1989 roku uroczystości przeniesiono do Polski. Wręczenie nagród odbywało się w Warszawie, Krakowie oraz Miłosławiu, rodzinnym majątku Kościelskich koło. Poznania. Suma nagrody, nie jest już tak znacząca jak w czasach PRL-u, ale pozostaje wielki prestiż.

Od 2008 roku prezesem Fundacji jest François Rosset. – *Trudno było trafić lepiej* – napisał w swoim pamiętniku Zygmunt Marzys (cyt. za Janem Zielińskim). – *Franek dla polskich przyjaciół, wnuk Zofii Kossak, dziś profesor literatury francuskiej na uniwersytecie w Lozannie, jest doskonałym przykładem podwójnej, szwajcarsko-polskiej przynależności. Urodzony i wychowany w Szwajcarii tu skończył studia, po czym był przez kilka lat lektorem języka francuskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie się doktoryzował u (Jana, aut.) Błońskiego pracą o Janie Potockim (...). W Krakowie też znalazł żonę, w rodzinie, mieszkającej dziś pod Lozanną mówi się po polsku. Sam Franek włada świetnie polskim tak w mowie jak i na piśmie i zna literaturę polską równie dobrze jak francuską.*

Formuła książki jubileuszowej, kronikarskiej i warsztat naukowy autorów spowodował, że pozycja ta nie jest łatwa w odbiorze. Trzeba wejść w środowisko, poznać osoby, przestudiować relacje między ludźmi. Jednak lektura pozostaje na długo w pamięci, czytelnik pozostaje bogatszy o wiedzę i refleksje. Szczególnie dla osób, które kończyły studia w okresie PRL-u, gdy dostęp do wiedzy na temat twórców emigracyjnych był ograniczony, jest to znaczące źródło informacji, dające możliwość uzupełnienia wiedzy na temat współczesnej literatury polskiej.

Książka została opatrzona materiałem ilustracyjnym, przedstawiającym członków rodziny Kościelskich, potem członków Rady Fundacji, pokazującym dokumenty. Ciekawe są też Aneksy, w ramach których dołączone zostały fragmenty prozy Jerzego Pluty („S jak socjalistyczny szpieg, spiskujący samoswojo”), Jerzego Pilcha („Obłoki nad Czantorią”) oraz Antoniego Libery („Liryki lozańskie. Wariacje na temat Jerzego Pilcha) – fantastyczna parodia rozdziału „Złe dziecię” z książki Jerzego Pilcha „Spis cudzołożnic. Proza podróżna” Londyn 1993, pokazująca w sposób humorystyczny sytuację Polaka-literata w Szwajcarii w czasach PRL-u.

Wojciech Klas, Jan Zieliński: KOŚCIELSCY. RÓD, FUNDACJA, NAGRODA, wyd. Universitas, Kraków 2011.

Wojciech Kossak u Koscielskich w Miłosławiu.
Źródło: Archiwum Marka Gizmajera z Warszawy.

Między wiernością

a zdradą

Ewa Stachniak

Magda Dunikowska

Jeszcze o „Koniecznych kłamstwach” Ewy Stachniak

Człowiek składa się marzeń własnych i z historii. Historia zobowiązuje niczym szlachectwo, żąda wierności, stoi na straży. A marzenia dopuszcza w niewielkich ilościach, ot, personel pomocniczy. Nie ma epoki, w której nie znalazłby się jednak śmiałek zdecydowany wystąpić z szeregów wierności, oddalić się na przyzwoitą odległość i podążać własną drogą. Zwłaszcza w czasach konfrontacji, kiedy nie odnajduje się w tumultie toczącej się walki, kiedy to czas staje się nagle czarno-biały, kiedy trzeba wybierać między „my” czy „oni” – „*tertium non datur*”. Ale czy na prawdę?

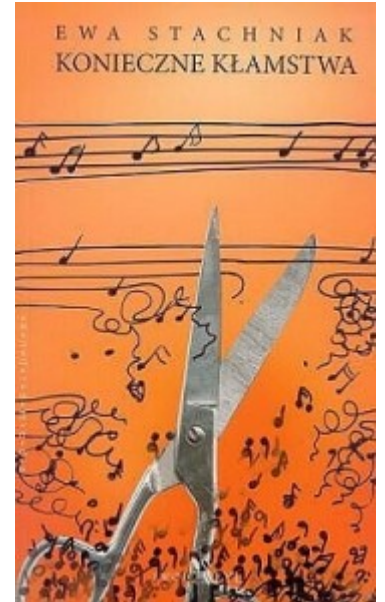
Zdrada emigrantów to temat nie nowy. Nowe jest tylko pokolenie, które się właśnie jej dopuszcza i nowa jest jej lektura autorów początku XXI-go wieku. „Optyka Kanadyjczyka” – tak Marta Mizuro odczytała „Konieczne kłamstwa” Ewy Stachniak, tytuł należący do literatury kanadyjskiej, czyli tej „*par excellence*” emigracyjnej. Na jej kartach czytelnik wprowadzony zostaje w nowy krajobraz, nowe widnokręgi poprzecinane stycznymi dobiegłymi nie tylko z narodowych horyzontów. Z jakimi demonami walczą bohaterowie wyzwoleni od ciężaru tradycji? W jakiej mierze podobne wyzwolenie okaże się możliwe? Jaką konfigurację przybiera w literaturze kanadyjskiej kalejdoskop wartości uniwersalnych? Czy globalizacja literatury zdoła dokonać się w sensie pozytywnym? W książce Ewy Stachniak ogniskują się te wszystkie pytania i znajdują odpowiedzi oryginalne, a podane z perspektywy godnej podziwu:

napisane w języku angielskim wprowadzają na scenę trzy pokolenia, trzy kobiety, trzy kraje. I o ile Polaka opuszczającego ojczyznę będzie prześladował problem zdrady kraju, to czy Niemka i jej paroletni synek, uciekając pieszo w mrozie, w styczniu 1945 roku z apokaliptycznego Breslau ową zdradę nie przypisze właśnie swemu krajowi?

Główna bohaterka, Anna znalazła się i odnalazła w Kanadzie, państwie pozornie nieobciążonym historią, w którym marzenia o „normalnym” życiu wydawały się jak najbardziej na miejscu... Jednak tak poszukiwana normalność objawi się w postaci nieprzewidywalnej dla Anny. Zdobyta wolność okaże się bowiem wolnością do konfrontacji z historią własnego miasta. Opowieść w stylu prawie dziennikarskim o Wrocławiu-Breslau, z największym eksodusem współczesnej epoki w tle, nadal właściwie nie znanym, z pewnością będzie odkryciem dla wielu europejskich i kanadyjskich czytelników. Przecież to, co wydarzyło się w tym mieście w latach 1945-47 można śmiało porównać z tragedią antycznej Troi. Najbardziej wówczas zasobne miasto Europy – zgromadzonymi zapasami dla Festung Breslau odżywiali się Wrocławianie jeszcze w 1946 roku – nie tylko legło w gruzach, ten los był przecież udziałem tylu innych podczas tamtej wojny, ale blisko 700 tysięcy jego mieszkańców zostało zeń wyssane wichrem historii, aby już nigdy nie powrócić. Musieli oddać swe piękne miasto przybyszom ze wschodu, tym Polakom, których mimo systematycznych,

przemysłowych starań nie udało się jednak wybić.

Anna rodzi się w parę lat po zakończeniu wojny, z rodziców Warszawiaków, we Wrocławiu ciągle pełnym gruzów. Wspomnienia z dzieciństwa to obrazy placów zabaw nie zupełnie uprzątniętych, z których przynosili niemieckie monety, strzępki mundurów SS, zardzewiałe hełmy. Jej rodzinny dom wrocławski nie kojarzy się z polskimi domami znanymi z literatury:

wyposażenie pozostało niemieckie, obrazy, nawet kuchenne porcelanowe pojemniczki z napisem *pfeffer* i *saltz*. Ta obca atmosfera odczuwana jest przede wszystkim przez dziadków i rodziców powtarzających, że mieszkają tu tymczasowo, niewątpliwie przeniknęła też i do psychiki Anny. Nawet po dwudziestu latach korzenie nie wyglądają na zapuszczone. Niemniej polski Wrocław wyrósł na swoiste miasto wolności, właśnie mniejsze obciążenie tradycją narodową ułatwiało zagospodarowanie teraźniejszości. Poharatana wojną pamięć nie ufała już jak dawniej tradycji i miasto udawało, że potrafi stworzyć się samo.

Poryw lodowatego wiatru historii dał się odczuć nagle w marcu 1968 roku. Męski bohater „Koniecznych kłamstw”, Piotr, pierwsza miłość Anny, pojawia się w scenerii Wzgórza Partyzantów, na spiskowym spotkaniu. Parę miesięcy wcześniej

owa piękna przed wojną architektura Wzgórza Liebicha, nigdy później nie poddawana pracom konserwatorskim zawałała się grzebiąc pod swymi gruzami nowe ofiary. A wydarzyło się to w kulminacyjnym momencie radosnej żakinady, pierwszej po wojnie tak spontanicznej imprezy, kiedy wydawało się, że Wrocław złapał swój własny swobodny oddech... Ale Piotr z „Kłamstw” nie jest bynajmniej tym wzorcowym studentem, którego miesięcznik „Polska” starał się kreować na użytek zagranicznego czytelnika – to Piotr z „Dziadów” Mickiewicza – zwiastun nadchodzącej rewolty. Postać Anny jeszcze wtedy nie odbiega od klasycznej heroiny polskiej: 16-letniego dziewczęcia zauroczonego tajemniczym studentem zapowiadającym czyn zrzucenia jarzma, sowieckiego tym razem. Ówczesne wrocławskie strajki na uczelniach nie prowadzą do tak gwałtownych starć jak w Warszawie czy Krakowie. Pamiętna okupacja Auli Leopoldina mimo symulowanego procesu, nie kończy się pobiciem partyjnych wykładowców, a przybyły do strajkujących rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, Alfred Jahn znajduje właściwe słowa i przekonuje studentów do opuszczenia gmachu. Późniejsze aresztowania mają mniejszy zasięg niż w stolicy, to miasto jednak przeszło swój chrzest rewolty i represji, wykuło swych niepokornych, pierwszych opozycjonistów.

Pierwsza miłość Anny, zwieńczona małżeństwem przetrwa cały ten okres wyroku z zawieszeniem, aż do kolejnych rozruchów. Wówczas jednak starcie ułoży się już według innych podziałów. Piotr pozostaje w roli niezłomnego walczącego o wolność, ale dla

Anny obowiązek trwania na posterunku przestaje być jednoznaczny. Studia na filologii angielskiej otworzyły jej nowe perspektywy, obudziły na inne pragnienia. Kanon zrywów patriotycznych zaczyna ją uwierać, widzi w nim błędne koło. Paradoksalnie, pogarszająca się sytuacja polityczna ofiaruje jej szansę wyjazdu na stypendium do Kanady, czyli wyrwanie się z lokalnego marazmu. Podejmują decyzję jeszcze wspólnie z Piotrem, ale Anna sama wylatuje za ocean. Zobaczyć, jak wygląda „normalne” życie.

Jakie postacie potrzebne były autorce, aby problem zdrady tak przesunąć na mapie XXI-go wieku by czytelnik dostrzegł sens w owijającej go szczelnie historii? Obok Polaków musieli pojawić się Niemcy, nie do pominięcia w dziele o rozmachu powojennej epopei. Jej konstrukcja spoczywa na barkach pięciu głównych protagonistów, których charakter wykuła wojna lub jej konsekwencje, a teatrem jest Wrocław-Breslau: tam zaczynają się i tam wiodą główne nici ich losów. Stamtąd wyjeżdża Anna i tam musi wrócić. Na osi łączącej dwa uniwersytety: wrocławski i Mc Gill w Montrealu obróci się świat tych wyrazistych postaci. Käthe, córka profesora, wchodzi w dorosłe życie na sekundę przed burzą, nie podejrzewając, że piękny spacer i miłosne godziny letnie nad Odrą z zakochanym, pięknym oficerem SS to ostatnie momenty jej cywilizowanego życia. Potem nastąpi już tylko horror i heroiczny wysiłek: zapomnieć i tak wychować dziecko, jakby nikt jej nie zdradził. Wrocław kapitułuje 6 maja

1945 roku, kiedy nie jest już miastem – to „pole nieskończonych ruin, cuchnącej spalenizny, odoru i niezliczonej ilości wielkich much”. (W. Kania: Pamiętniki z lat 1945-48).

„Non omnis moriar” – zdaje się mówić Ewa Stachniak. Jej silna bohaterka, Käthe, zdoła przenieść kulturę swego uniwersyteckiego domu rodzinnego na syna.

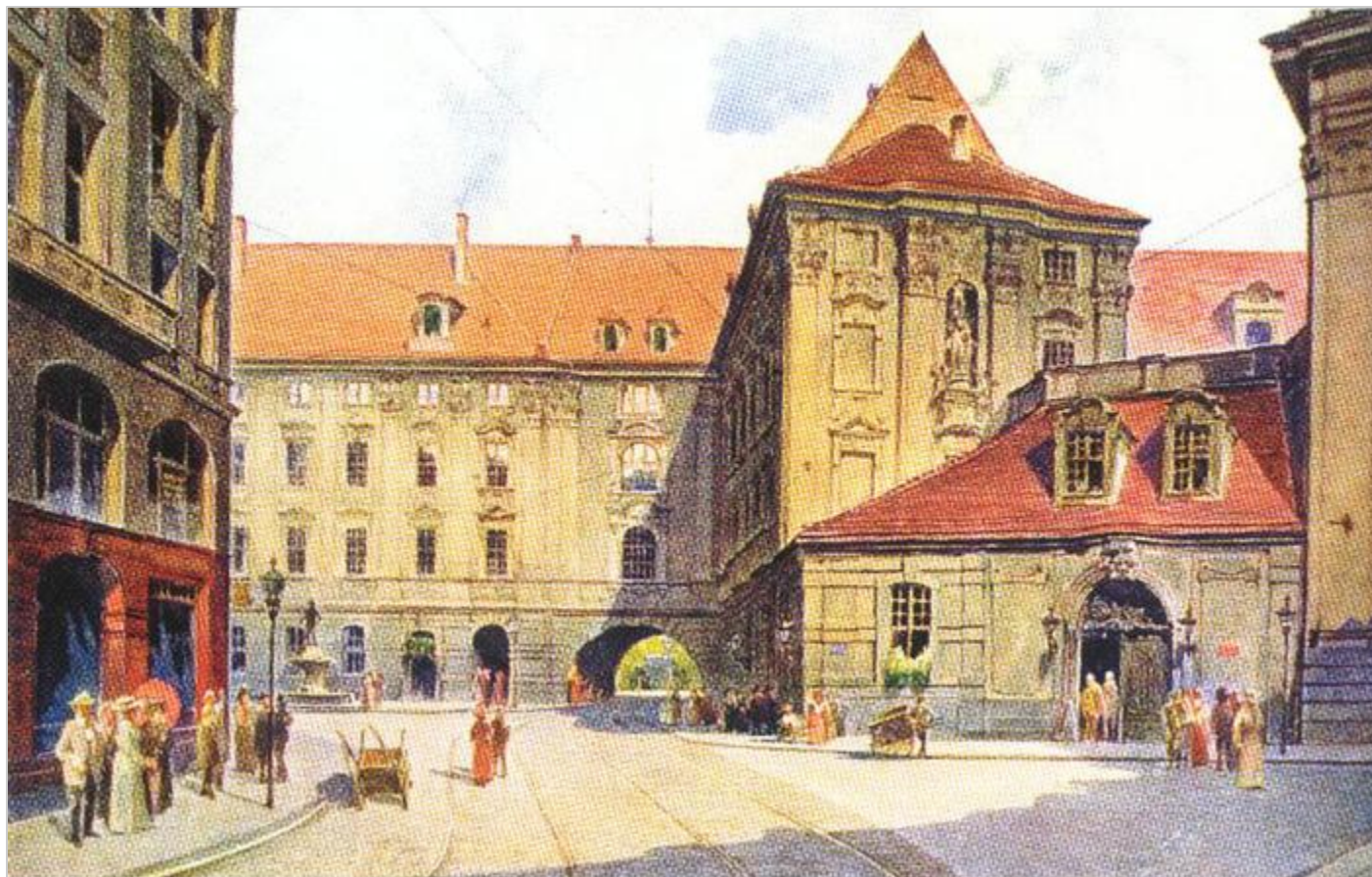
– Willi wyrósł na porządnego człowieka, „ja”? – pyta. – Tak – odpowiada miękko Anna – na bardzo porządnego człowieka.

Zwycięstwo nad koszmarem i beznadzieją – to niewątpliwe przesłanie tej powieści. We wrocławskim tyglu dokonuje się zaskakująca metamorfoza tradycji romantycznej. I ten nowy stop dwóch mitów zachowa poświęcenie, ale o jakże innym odcieniu. Lękami wojennej grozy dotknięty jest William, syn Käthe, ów muzykolog z katedry Uniwersytetu McGill, który tak zafascynował Annę i odwiódł od poprzedniej miłości. Polka jednak nie przeżyje jej jako zdrady męża i kraju. „Kiedyś, gdy zakochała się w Williamie, modliła się, by przy nim stać się lepsza, by nauczyć się więcej zrozumieć”. Profesor William Hertzmann, przy całym swym talencie muzycznym, nie jest jednak demiurgiem niemieckim, lecz artystą o sercu przeciążonym głuchym pogłosem wojennego dzieciństwa. Ów nowy romantyzm kanadyjsko-wrocławski wieńczy niezwykła sylwetka Ursuli. Innej miłości Williama, fotoreporterki, która

wyłania się niczym Feliks z popiołów dawnych Niemiec. Wypadła z pudła dokumentów pod postacią listów i gwałtownie sparzyła Annę. Zamieniła rozpacz nieutulonej w żalu wdowy na piekący szok. Ursula jest zwornikiem całej powieści, to kobieta teraźniejszości-przyszłości. Dojrzała emocjonalnie, niezależna, wrażliwa, nie ugina się pod ciężarem kostiumu dawnych ról społecznych, ale przede wszystkim jest odważna i gotowa zaakceptować miłość bez wyłączności.

Czym ostatecznie są „Konieczne kłamstwa”? Literaturą rodzących się nowych pokoleń, żyjących w kilku krajach naraz, penetrującą bardziej przenikliwie ów obszar bliższy współczesnej wrażliwości niż klasyczna literatura narodowa? Spojrzenie Ewy Stachniak przekraczając tradycyjne granice nie zwraca się bynajmniej w stronę dawnego kosmopolityzmu czy takiej globalizacji, gdzie kultura owych wysoko wyspecjalizowanych specjalistów wystarczy dla ułożenia akcji czy zamknięcia bohaterów w mrocznych konfliktach ich psychiki. Z kanadyjskiego punktu obserwacyjnego widać najwyraźniej nowe oblicze emigracji: już nie tylko ucieczkę, tymczasową czy trwałą z kraju, który przerażał uciskiem, niewolą, albo jednym i drugim, czy choćby tylko z kraju, który pewnych ambicji nie był w stanie spełnić. Ewa Stachniak jest pierwszą pisarką o wizji, która dostrzega swych bohaterów na jednym, wzajemnie uzupełniającym się planie: Kanady ocieplonej promieniem historii europejskiej.

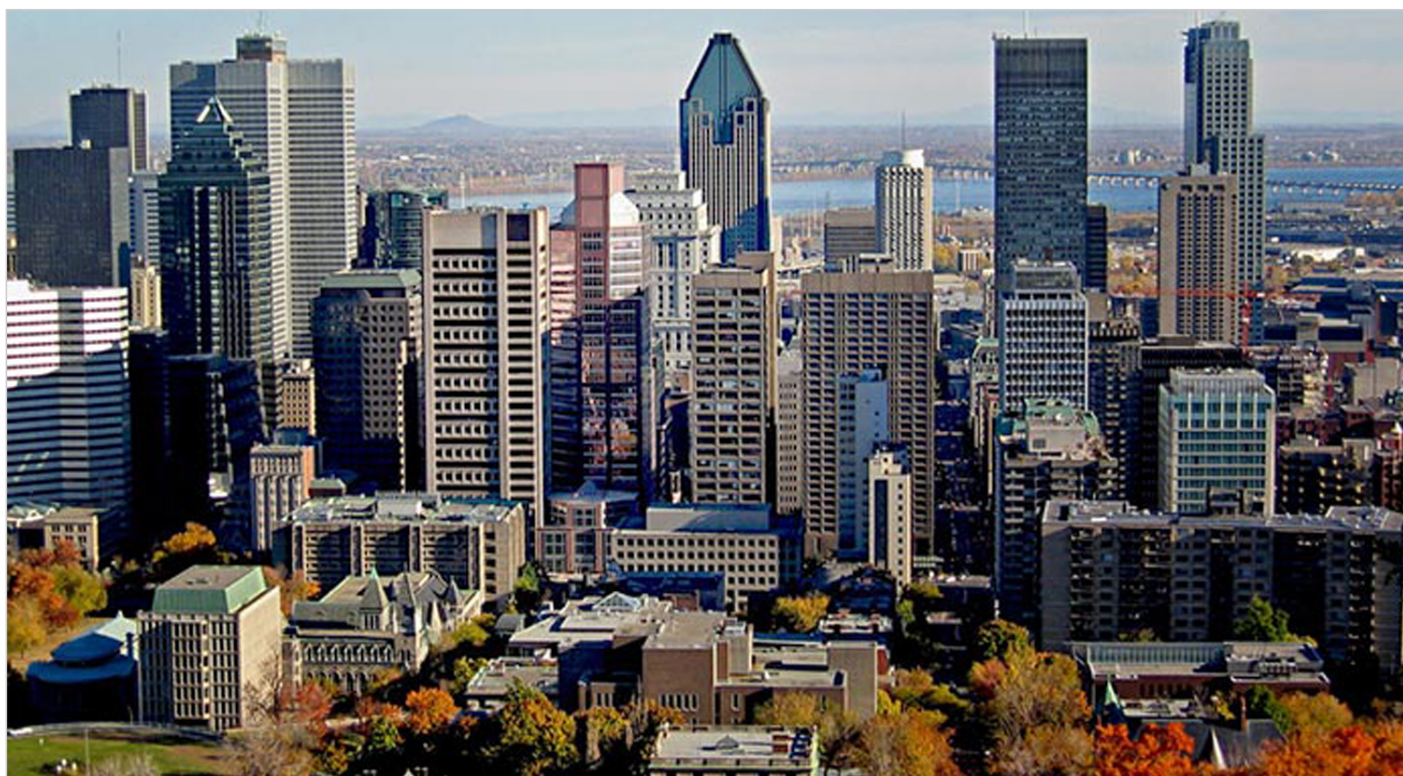
Książka Ewy Stachniak „Konieczne kłamstwa”, która ukazała się w polskiej wersji językowej w grudniu 2004, nakładem wydawnictwa „Twój Styl” poruszyła swoją problematyką polskojęzycznych czytelników. Wywiad z autorką oraz z tłumaczką powieści Katarzyną Bogucką-Krenz, opublikowany w noworocznym numerze „Listu Oceanicznego” spowodował, że do redakcji zaczęły napływać listy z refleksjami. Wśród nich dostaliśmy tę wnikliwą recenzję, napisaną przez Wrocławiankę, od 1981 roku mieszkającą w Paryżu. „Jestem polską anteną paryskiej EHESS (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) – napisała pani Magda Dunikowska – dla projektu, właśnie zaakceptowanego przez Conseil d’Europe, badającego aktualną tożsamość obecnego pokolenia żyjącego w paru kulturach. Nazywa się on MONDES MULTIPLES et IDENTITES PLURIELLES (światy wielokrotnej i mnogiej tożsamości). Niedawno w Polskiej Ambasadzie w Paryżu przedstawiłam tekst wprowadzający z prośbą o przekazanie go polskim uczelniom i zachęceniem do udziału w projekcie. Rozmawiałam z architektem tego programu na temat Wrocławia widzianego przez pierwsze pokolenie rozpracowujące ową wielokrotną przynależność. Temat ten zainteresował go na tyle, iż zaczął rozważać, aby przyszłoroczne seminarium IDENTITE et UNITE de l’HOMME zorganizować właśnie we Wrocławiu! Najwyraźniej nadszedł czas na budowanie takich grup międzynarodowych, w których Polska nie będzie funkcjonować wyłącznie poprzez pryzmat klasycznego modelu Polonii”.

Wrocław na starej pocztówce

Artykuł ukazał się w „Liście oceanicznym”, dodatku kulturalnym „Gazety” z Toronto w 2005 r.

Konieczne kłamstwa (fragm.)

Montreal

Ewa Stachniak

Przełożył Zbigniew Stachniak

Część I: Montreal 1981

Piotr powiedziałby, że Anna zdradziła Polskę już wtedy.

Nie miałby na myśli tego, że zauroczyła się komfortem Kanady, przepastnymi supermarketami przepełnionymi jedzeniem, błyszczącymi światłami montrealskich biurowców, które z taką dokładnością opisywała mu w swoich listach. Nie chodziłoby mu nawet o to, z jaką łatwością zachwycała się nawet najdrobniejszymi błahostkami. Życzliwym uśmiechem mijanych na ulicy nieznajomych. Samochodami zatrzymującymi się na przejściach dla pieszych. Wypielegnowanymi trawnikami nawilżanymi szemrzącymi kaskadami wody. Mężczyzną na ulicy Sherbrooke, który pochylił się by sprzątnąć po swoim psie.

Piotr powiedziałby Annie, że symptomy jej zdrady były o wiele bardziej wyraźne i daleko bardziej niepokojące. Powiedziałby, że pozwoliła, by strach zakradł się w jej serce. I miałby rację.

To, że Anna znalazła się w Montrealu było czystym przypadkiem. W Polsce uczyła literatury angielskiej na wrocławskiej anglistyce. Starła się o stypendium do Anglii, chciała studiować literaturę emigracyjną, ale jej podanie ugrzęzło w kolejce. Kanadyjskie stypendium było niespodziewanym darem losu.

—Będzie Pani musiała wyjechać pod koniec

sierpnia—powiedziała sekretarka dziekana, która niespodziewanie zadzwoniła do Anny późnym wieczorem. —Oni zaczynają rok akademicki we wrześniu.

Piotr obserwował Annę siedząc w fotelu, z uniesionymi brwiami. Rozłożyła ręce, w geście pełnym zaskoczenia.

—Ktoś coś pokręcił—usłyszała w słuchawce. —Dostaliśmy pilny telefon z Ambasady kanadyjskiej. Potrzebują kogoś z humanistyki. Na wczoraj. Chce Pani jechać?

—Chcę—powiedziała.

Sześć miesięcy w dobrej bibliotece było kuszące. —Jakiegokolwiek dobrej bibliotece—powiedziała do Piotra, który przyciągnął ją ku sobie. Czuła jego palce drążące tunele w jej gęstych włosach, pieszczące jej szyję, ramiona. Anna w milczeniu rozważała argumenty. Choć miała dwadzieścia osiem lat, nigdy w życiu nie była na Zachodzie. Nawet gdyby udało jej się zaoszczędzić tylko sto dolarów, to i tak byłoby to więcej niż jej całoroczna pensja. No i ta zwykła potrzeba odpoczynku, kilka miesięcy oderwania się od rzeczywistości kolejek, strajków, protestów. A poza tym to tylko pół roku, w lutym przecież będzie z powrotem we Wrocławiu. Zdąży na początek drugiego semestru.

Piotr szeptał jej imię. —Jedź—szeptał. —Jedź. Krawędź fotela

uciskała jej biodro. Dotyk ust Piotra łaskotał, rozśmieszał. Będzie po prostu za nią tęsknił. To wszystko.

—A może pojedziesz ze mną—spytała, wiedząc dobrze, co odpowie. —Teraz? Kiedy wszystko miało się rozstrzygnąć? Gdy los Polski wisi na włosku.

[Strony: 31-33. Anna w Montrealu. Spotkanie z Williamem.]

U wejścia do holu Klubu uniwersyteckiego McGill, wyłożonego drewnianą boazerią, dostała naklejkę z napisem: Anna Nowicka, Polska. Gość Wydziału Anglistyki Uniwersytetu McGill. Uczucie niepewności wyparowało bez śladu. Zdziwiła ją łatwość, z jaką nawiązywano rozmowy. “Pomyślałem, że mógłbym do Pani podejść i przywitać się,” wystarczyło w zupełności.

—Niestety, mój mąż nie mógł ze mną przyjechać—odpowiadała na częste zapytanie. Uzyskanie dwóch paszportów byłoby raczej trudne, a, co ważniejsze, Piotr nie mógł tak po prostu wyjechać. Wykładał prawo cywilne na uniwersytecie wrocławskim. Był doradcą prawnym lokalnego oddziału Solidarności. Oczywiście jej wyjazd bez niego nie był najlepszym rozwiązaniem, ale cóż innego pozostawało.

—Dziewczyna z Breslau! —To był głos Williama, głos pełen zachwytu. —Z jakiego miasta Pani przyjechała?—zapytał. —Z

Wrocławia—odpowiedziała, przygotowana na konieczność wyjaśniania przesuniętych granic powojennej Europy, historię ziem utraconych i odzyskanych, historię, w której niemieckie miasto stało się polskim. Ale William nie prosił o wyjaśnienia.

—Dziewczyna z Breslau—powtórzył. —Co za zbieg okoliczności!

—Z W r o c ł a w i a—zaprotestowałyby jej mama, każda sylaba jak rytmiczne uderzenie w bęben. W R O - C Ł A W. Tak by to właśnie powiedziała. WRO - CŁAW, jej twarz zastygła w grymasie nieufności.

William zmrużył oczy z zadowolenia. Uśmiechnął się. Miał na sobie czarny golf, na nim rozpiętą koszulę. Żółte i czerwone plamy kolorów spletały się na niej jak wirujące wstążki zręcznie manipulowane ręką zonglera. Patrząc na jego równo przyciętą brodę myślała o piórach jakiegoś rzadkiego, srebrnego ptaka. William przyniósł jej lampkę wina. Anna czuła jak kształt nóżki kieliszka odciska się na jej palcach.

Wiedziała, że mu się podoba, widziała to w jego niebieskich oczach, w jego uśmiechu, potęgującym się nienasyceniu widokiem jej loków, każdym ruchem jej głowy. Jak gdyby z każdym najprostszym gestem udawało jej się osiągnąć coś naprawdę niezwykłego. Coś wyjątkowego, czego nikt inny, nigdy przedtem, nie osiągnął.

—A więc Pan wie gdzie to jest—zapytała, odgarniając włosy spadające jej na twarz.

Dnie były nadal upalne. Anna miała na sobie luźną sukienkę, którą kupiła w hinduskim sklepie na ulicy St. Laurent. Czarna bawełna, z fioletowymi plamami w kształcie spadających liści.

—Dziwi to Panią?

—Tak.

—Urodziłem się tam—powiedział. —Oczywiście wtedy był to jeszcze Breslau. Tak więc, w rzeczywistości, pochodzimy z tego samego miasta.

Bawiła się koralikami, które wplotła tego dnia we włosy, obracając je w palcach i puszczając. Myślała o swojej starej fotografii: drobna dziewczęca postać, biała sukienka, aureola jasnych włosów.

Na tym starym, czarno-białym zdjęciu trzyma rękę mamy. Za nimi ruiny Wrocławia; zwały gruzu wysypujące się na ulicę. Stosy cegieł, niektóre nadal zespolone zaprawą, strzaskane płyty betonu i granitu. Morze ruin otaczające wysepki stojących jeszcze domów. Powykręcane sterczące pręty w betonowych blokach, w byłych fundamentach. Spękane mury domów z

obnażoną trzcinową siatką, jak z zastygłymi żyłami pod martwą skórą. Wypatroszone domy z wypalonymi ścianami, z wyraźnymi bliznami po nie istniejących już balkonach. Odsłonięte wnętrza byłych pokoi—salonów, sypialni, gabinetów—zdradzały teraz gusty byłych mieszkańców, mozaiki zieleni i błękitu, tapety lub malowane ściany. Ulice poryte wybuchami. Leje po bombach z koronami uwieńczonymi uliczną kostką i spękanymi, granitowymi płytami chodników. Ulice prowadzące do nie istniejących osiedli, gładkie stalowe szyny tramwajowe wiodące w ruiny zarośnięte trawą i chwastami.

—To jeszcze nic takiego—wspominali rodzice Anny. W 1945 roku, tuż po ich przyjeździe do Wrocławia, bali się przechodzić obok opuszczonych domów, obok ruin i popiołu. Miasto było puste, tak przeraźliwie puste, że widok dziecka idącego ulicą napełniał im oczy łzami. Wrocławskie dzieci, pierwsza, niepewna zapowiedź stabilizacji. Kiedy Anna się urodziła, zabytkowe kamieniczki wrocławskiego Rynku były już odbudowane, ich fasady pomalowane na białą, beżową i jasno-żółtą. Kiedy Anna była już na tyle duża, że rodzice mogli ją zabrać na dłuższe spacerunki wokół gotyckiego Ratusza z jaskrawo pomalowanym zegarem słonecznym lub na Ostrów Tumski wzdłuż katedry z majestatycznymi wieżami, można było niemal uwierzyć, że wojna przeszła gdzieś obok.

... .

[Anna zakochuje się w Williamie, z wzajemnością. Postanawia odejść od Piotra, zostać w Kanadzie i rozpocząć nowe życie. Dzwoni do niego na początku grudnia, raniąc go boleśnie. W kilka dni po tej rozmowie, w Polsce wprowadzony jest stan wojenny. Piotr jest internowany. Mimo wahań Anna rozwodzi się z Piotrem i wychodzi za mąż za Williama.]

Część II: Montreal 1991

[Dziesięć lat później. William umiera nagle na zawał serca. Anna idzie do jego biura na montrealskim uniwersytecie McGill, by uporządkować pozostałe po mężu papiery.]

str. 96-104.

W teczce "Osobiste" Anna znajduje grubą, zaklejoną kopertę. Rozrywa ją. Z koperty wysypują się na biurko listy, kartki pocztowe i fotografie. Na tych fotografiach, robionych w krótkich odstępach czasu, wyraz twarzy Williama zmienia się od tego charakterystycznego dla niego zamyślenia do uśmiechu. Ubrany w czarny golf i brązową marynarkę z tweedu, którą Anna tak zawsze lubiła, pochyla się do przodu, jak gdyby starał się przekonać kogoś o czymś niezmiernie ważnym. Na ostatniej fotografii srebrny lok włosów opada mu na czoło, zatrzymana chwila, po której ten lok może jedynie odgarnąć.

Kartka z Baden-Baden—stara, słodka widokówka, wieńce z kwiatów. Z radośnie bijących dzwonów wylewają się nuty. Pismo jest trudne do odczytania, litery wysokie i ściśnięte. Mija kilka chwil zanim Anna wyłowi sens w tych ostrych linijkach pisma, odróżni jedno słowo od drugiego. *L'absence est à l'amour ce qu'est au feu le vent, il éteant le petit il allume le grand.* Podpisane: Urszula.

Otwiera małą niebieską kopertę i wyciąga z niej złożoną kartkę papieru. Jej serce zamiera na moment by ruszyć gwałtownie, tłocząc pospiesznie krew do twarzy. Papier drży w jej rękach.

Kochanie. Tak pusto tu bez ciebie. Echo dzwoni w pokojach, odbija moje kroki, ale Twój głos dociera do mnie zewsząd. Udaję, że wyszedłeś na chwilę i że zaraz wrócisz, jak dobry mąż, który wyjechał w krótką podróż. Czuję się Twoją żoną w najgłębszym znaczeniu tego słowa. Czegoż więcej nam potrzeba? Urszula

Kolejna kartka papieru, złożona we czworo szeleści, gdy ją otwiera. Bez daty.

Przyjechałam późno. Mieszkanie zimne i ciemne, bo przed wyjazdem obniżyłam termostat. Moja pruska oszczędność, skąpstwo mojej duszy. Wczołgałam się do łóżka myśląc o Tobie. Dziś nie chcę z nikim rozmawiać, bo zagłuszyłabym Twój głos. Urs.

Niech więc będzie Londyn. Zjemy kolację w Hotelu Durrants, a potem przejdziemy się George Street i będziemy się całować. Musisz mnie zdobywać. Proszę o wstążkę i grzebień. I zabierz mnie do muzeum figur woskowych, gdzie będziemy śmiać się w nieruchome twarze. Będziemy się kochać i pić okropnie mocną herbatę (oczywiście najpierw wlewając mleko) i będziemy tak brytyjscy jak tylko Niemcy mogą tego pragnąć.

Anna siada, nogi nie są w stanie utrzymać ciężaru jej ciała. Wyczuwa czyjaś obecność, czyjs dotyk na ramieniu. Obraca głowę, ale widzi tylko puste półki, które przed chwilą opróżniła z książek. Nie ma na nich nic poza szarym kurzem. To nieprawda, próbuje przekonać samą siebie. To nie może być prawdą.

—Tylko na kilka dni—pamięta jego słowa. — Muszę być sam. Rozumiesz mnie, kochana? Stała w drzwiach i patrzyła jak pakował brązową skórzaną walizkę. Beżowe sztruksowe spodnie ułożone płasko na dnie, tuż obok starannie zrolowane skarpety. Szetlandzkie swetry złożone w równe kwadraty, puste rękawy wsunięte do środka. Patrzyła, jak zamykał małą saszetkę pachnącą sandałowym drzewem.

—“Bądźcie razem, ale nie zbyt blisko siebie, jak dwie kolumny podtrzymujące kopułę świątyni”—powiedział kiedyś. Sentencja z “Proroka”, jeden z prezentów, jakim ją obdarzył, maksymy lat sześćdziesiątych. Nie odwiozła go. William nie znosił

lotniskowych rozstań. Wolał pożegnać się w domu, a ona starała się nie obejmować go zbyt długo, udając zniecierpliwienie, aby ukryć ból. Nie mogła sobie pozwolić na gniew. Na to, by wylał się z niej, wykipiał. —Dzięki Bogu nie jesteś taka jak Marilyn— powiedział jej kiedyś. Zapamiętała każde słowo, którym określał swoją byłą żonę. —Nie ma w Tobie nic z jej mściwości.

Już wtedy myślał o chwili, gdy do niej wróci, wsuwał rękę pod jej sweter, obejmował ją i przyciągał do siebie. —Zadzwoń—szeptał jej do ucha.

Dzwonił. Z Frankfurtu, Berlina, Monachium, jego głos pełen radości i troski o nią. —Tęsknisz za mną, kochana?—pytał. Odpowiadała ze śmiechem, radością. —Rozumiesz mnie, prawda? —Ufała, że rzeczywiście potrzebował kilku dni samotności. Czy naprawdę wierzył, że zaakceptowałaby zdradę? Nie, to niemożliwe. Nie William. To wszystko nie ma żadnego sensu. Nie ma prawa go podejrzewać.

Dziś skończyłam "Twarze kobiet". Wszystkie zdjęcia są czarno białe. Kolor zacierał tylko te śmiertelne transformacje, które chciałam uchwycić. Nie musisz się niepokoić, kochanie, moje obsesje nie są aż tak łatwe do rozszyfrowania. Nazistki są obecne jedynie duszą, w spojrzeniach pełnych poddania, fanatyzmu i samo-zniszczenia. Te twarze są wszędzie. Wystarczyło kilka wieczorów w berlińskich barach. Lothar nic nie powiedział, tylko

objął mnie mocno. To była najlepsza recenzja, jaką dostałam. Po wystawie, idę Ku-damem, wciąż patrząc na twarze. Hałaśliwe Disco wylewa się ze sklepów na ulicę. Młode dziewczyny noszą obciste bluzki i džinsy, balansując na wysokich koturnach. Nastolatki mają donośne głosy i odważne spojrzenia. Ja, jak zwykle w takich momentach, jestem pusta i obolała. Zbyt łatwo zajmuję się głupstwami, poddaję się chwilom bez znaczenia.

Anna zdejmuje okulary i zamyka oczy. Powieki bolą i swędzą, jak gdyby posiekane tysiącem drobnych, niewidocznych spękań. Wie, że ból można tylko przeczekać. Ale palce nadal trą nabrzmiałe powieki, aż do łez, aż na wilgotnych palcach pojawiają się wydarte rzęsy. Kiedy wreszcie otwiera oczy, ściany zatraciły swoją geometrię, stały się widmem kolorów, sufit—białą jednolitą przestrzeń, bez skazy, bez końca.

Kochany! Nie! Żadnych żalów. Żadnych! Budzę się wieczorami i oglądam przez okno światła Berlina, udaję, że jesteś tu ze mną. Chce mi się morza—zimnego, zielonego, pachnącego wodorostami i mokrym drewnem. Pragnę ucieczki od tej ciągłej gorączki. Mówisz mi, że zapominam o rzeczach istotnych, zastępując je ekstazą i rozpaczą. Słucham Cię. Czasami. U.

Twarz Anny jest rozpalona. Przykłada ręce do rozognionych policzków. Coś musi się teraz wydarzyć, jakieś konieczne następstwo tych odkryć, coś, co je wyjaśni i uwolni ją od nich. Na

korytarzu słysząc odgłos otwieranych i zamykanych drzwi, czyjś głos wznoszący się i gwałtownie opadający, uciszony, nagle ucięty. —Tak, tak—słyszysz. — Bardzo mi przykro— Anna uświadamia sobie, że Valerie musiała wkładać te listy do skrzynki pocztowej Williama; przez lata musiała obserwować jak wyciągał je z niecierpliwością i spieszył do swojego biura by je tam otworzyć.

Wstaje i robi kilka kroków. To niesprawiedliwe, myśli. Nie teraz. Nie teraz, gdy William nie żyje, gdy nie może nic wyjaśnić. Ponownie siada przy biurku.

Kochanie. Twój głos brzmiał smutno i tak jakoś błagalnie. Przepraszam, że miałam tak mało czasu. Zadzwońeś w trakcie sesji. Próbowalam oddzwonić później, ale wyszedłeś już z biura. Nie, nie jest mi wcale łatwiej. To, że akurat ja to powiedziałam wcale nie znaczy, że to jest tylko i wyłącznie moja decyzja. Istnieje historyczny dowód na to, że będąc razem skończylibyśmy rzucając się sobie do gardeł, że spłonęlibyśmy w nienawiści, więc nie próbuj zmienić mojego postanowienia. Być może pojawię się w Montrealu w przyszłym miesiącu, chciałabym sfotografować twarze podczas waszych kanadyjskich narodowych parad, progres quebeckiego Referendum, więc nie dąsaj się na mnie zbyt długo. Powiedz mi raczej, co Twój wspaniały, niewinny kraj robi, gdy się zaczyna rozpadać na kawałki. "Je me souviens?" Czyż nie te słowa widnieją na tablicach rejestracyjnych Waszych

samochodów?

Referendum w Quebec. To na długo przed jej przyjazdem do Kanady. Oczywiście! Te listy były pisane zanim jeszcze poznała Williama. Okruchy czasu, do których Anna nie ma żadnych praw. William miał kochankę, wnioskuje Anna, kiedy był jeszcze żonaty z Marilyn. Nie powiedział jej o tym. Nie chciał, by myślała, że jest zdolny do zdrady. To przemilczenie jest bolesne, ale w gruncie rzeczy zupełnie zrozumiałe, można nawet pomyśleć, że jest pewną formą dyskrecji. Ona też nie opowiadała mu aż tak dużo o Piotrze.

Październik, 1979. Czerń jest jak trucizna, wysysa kolor, a ja poddaję się jej powoli. Najpierw odpływa nadzieja, potem opuszcza mnie energia. Siedzę i patrzę na ściany pokoju, czekając aż ten stan mnie opuści. Czekam aż dzięki boskiej pomocy nastanie nowy początek, któremu się poddam, aby powstać i zacząć od nowa.

Do niektórych listów doklejone są artykuły wycięte z magazynów. Złożone, pożółkłe na brzegach. Po niemiecku, po angielsku. Anna odkłada je na bok, z niecierpliwością. Będzie dosyć czasu, by je przeczytać. Teraz potrzebuje potwierdzenia.

Styczeń 1980. Nie, nie było tak źle. Mała potyczka między twórczością a zwątpieniem. Nie masz powodu do obaw.

Zanurzam się w takie dni bez oporów i wynurzam się silniejsza. Niebo ma kolor szafiru, a wiatr wciska się w pory skóry. Wślizgnęłam się do tego małego kościołka, tuż za rogiem. Futra pachniały kamforą, słuchałam pastora, który miał złoty ząb i z lekka seplenił. "Jak było na początku, teraz i zawsze, i na wieki wieków." Niewiele nadziei na zmiany, nicht wahr? Dziś obudziłam się pełna postanowień. Jak więźniowi, wystarczy mi łyżeczka do herbaty do kopania tunelu. Jak się uda, pozbędę się wykopanej ziemi, piasku i kamieni.

Marzec 1980. Przeszłam dziś wzdłuż Muru. Po wschodniej stronie drzwi i okna mieszkań wychodzących na Zachód są zaślepione. Berlin to przecież podzielone miasto; a nasze niemieckie metafory są solidne, z uzbrojonego betonu. Strażnicy po wschodniej stronie gotowi są strzelać i zabijać. Odważni nadal kopią tunele, uciekają kulom. Ci, którym uda się dotrzeć na naszą stronę, a czasami widzę ich w naszych barach, zapijają się do nieprzytomności, rzucają oskarżenia prosto w nasze twarze. Dla nich jesteśmy zimni, niewrażliwi, i naiwni. I nic nie rozumiemy.

Anna sprawdza pieczętki pocztowe, wiele listów nie ma daty. Przypomina sobie, że William trzymał szkło powiększające w jednej z szuflad biurka. Jest tam jeszcze, w czarnym skórzanym futerale. Przypatruje się uważnie zamazanym cyfrom. 1980, 1977. Luki w korespondencji, ale to tylko złudzenie, bo brakujące

listy się odnajdują, przemieszczone jedynie, niezauważone. William znał Urszulę od wielu lat.

—Fotograf z Berlina, znajoma—powiedział kiedyś. Przez całe miesiące “fotograf” nie miał imienia, a Anna nie zapytała.

Podczas innej rozmowy padło imię, Urszula. Wspomniał je któryś ze znajomych Williama. Chyba Malkolm. Zapytał o przyjaciółkę—fotografa z Berlina. —Masz na myśli Urszulę? —zapytał William. —Kogo? —powiedziała Anna, a on powtórzył—Urszulę, no przecież wiesz, ta znajoma z Berlina, o której ci wspominałem.

W jego głosie wyczuła lekkie drżenie. Znak, że dźwięk jej imienia sprawiał mu przyjemność.

—Zupełnie zwariowana—dodał. —Nie potrafi się oszczędzać.

Wiele z tych listów pisanych jest ręcznie. Anna rozszyfrowuje je powoli, porównując kształty liter, zgadując słowa. *Życie jest zbyt krótkie by trawić je na małostki* – czyta. *Kocham Cię naprawdę, mimo że jesteś taki niecierpliwy.* – Czyta teraz pobieżnie, szukając zmiany tonu, oznak gasnącej miłości zamieniającej się w przyjaźń.

Wrzesień 1981. William, co się dzieje z naszą miłością? Osłabia

mnie, ulizuje. Snuję się dniami z uśmiechem samozadowolenia i wszędzie widzę Twoją twarz. Łapię się na tym, że powtarzam Twoje słowa. Podśpiewuję, podskakuję z radości. Nie wpadaj zaraz w samouwielbienie. To widok raczej żałosny. Właśnie dlatego proszę Cię, byś nie przyjeżdżał. Nie gniewaj się. Nie stracisz mnie nigdy. Po prostu pozwól mi pooddychać przez chwilę, a będę Cię za to kochać jeszcze bardziej.

Październik 1981. To nasze dusze, kochany. Nie mogą zapomnieć tych innych możliwych żywotów, których mogłyby doświadczyć. Przeraża mnie jak wiele musimy odrzucić, aby dokonać wyboru.

Październik 1981, Polka i emigrantka, William? Czyżby jeszcze jeden z Twoich gestów zadośćuczynienia?

Ból wargi. Dopiero po chwili Anna uświadamia sobie, że to jej zęby wbiły się głęboko w wargę, przecinając skórę. Na palcach, którymi przed chwilą dotknęła ust ślady krwi. Przez dłuższą chwilę patrzy na poplamione palce, zanim je wytrze. Tłumaczenia nie mają już sensu. —Idiotka—mówi na głos. —Skończona idiotka!

Słyszy głos matki. —Czego oczekiwałaś? Od Niemca?

Każda data na liście jest jak smagnięcie biczem. —Do samego końca—Anna powtarza, z niedowierzaniem. —Do samego końca.

Maj 1987. Nigdy nie obiecywałam, że będę wierna, i nigdy nie dopraszałam się o Twoją niepodzielną uwagę. Wiem dobrze, że nigdy nie przyznasz się do zazdrości. Jak zwykle będziesz się dąsał i będziesz starał się mnie ukarać tymi swoimi śmiesznymi gierkami. Och, jak mogę sobie pozwolić na taką bezpośredniość. Przepraszam! Biedny mały Willi. Czyżbym raniła Twoją wrażliwość? Nie wierzę w sekrety i nigdy nie ukrywałam Twojego istnienia przed nikim w moim życiu. To Ty udajesz, że przeszłość można oddzielić od przyszłości, a ja Ci na to pozwalam. Daj mi więc spokój i oszczędź mi tych swoich kazań.

Marzec 1989. Nie gniewaj się. Obudziłam się dziś w tragicznym nastroju, pełna rozpacz. Popatrzyłam na moje ostatnie zdjęcia. Są do niczego. Fałszywe, wymuszone. Zbyt naiwne, zbyt czyste. Okropność! Dobra fotografia jest jak przepowiednia, czyż nie tak? Powinna uchwycić coś z przyszłości, więc trzeba się spieszyć, bo czas zbyt łatwo zamienia takie przepowiednie w banał. Więc spieszę się jak głupia, gonię za każdą intuicją.

Styczeń 1990. Kiedy wracałam do Berlina, widziałam wschód słońca. Rozciągał się po niebie, różowy i czerwony i złoty. "Wstążka po wstążce." Pamiętasz kochany? Może masz rację, może nie jestem aż taka silna jak mi się wydaje. Zadzwoiłam do Lothara. Przyszedł i pozwolił mi mówić o Tobie, bez końca. Zrobił mi herbatę i skończyliśmy tę butelkę brandy, którą zostawiłeś. Nie byłam w stanie wypić jej sama.

Listopad 1990. Więc to już za tydzień. W Monachium. Na mojej mapie świata zaznaczam czerwoną flagą wszystkie te miasta, w których spotykaliśmy się. Zaułki miłości. Mapa jest całkiem czerwona. Trzy noce i trzy dni. Nie mogę się doczekać.

Anna otwiera koperty, białe, niebieskie, różowe. W niektórych znajduje zasuszone kwiaty, które kruszą się pod jej palcami. Są też kawałki płótna, drobne drzazgi poszarzałego drewna. Po krótkich notkach następują długie listy, wycinki z gazet, całe strony z zakreślonymi przez Urszulę miejscami, upstrzone wykrzyknikami. Większość listów nadanych w Niemczech. *Mit Luftpost*, informują niebieskie naklejki, przez *Deutsche Bundespost*, ale są też listy pisane na szaroniebieskiej papeterii Hotelu Intercontinental w Genewie, z jej dwujęzycznym ostrzeżeniem: *L'expéditeur de cette lettre n'engage pas la responsabilité de l'hôtel*. Hotel nie bierze odpowiedzialności za treść listu. Anna nie zważa już na chronologię listów, wybiera je losowo, małe skrawki miłości, którą William tak dobrze przed nią ukrywał.

Mama przyjechała na kilka dni i oświadczyła, że muszę jej pozwolić wyremontować moją łazienkę. Kurki ciekły a ona westchnęła w ten swój śmieszny sposób. —Moja kochana córeczka! Niepraktyczna, nieodpowiedzialna, podstrzelona. Pije i pali bez umiaru. Kocha bez umiaru. Nie oszczędza się. Za dużo oddaje innym.

Powiedziałam, że może zrobić, co zechce z tą moją łazienką — co za błąd! Pojechałam na kilka dni do Paryża, a po powrocie zastałam ten różowiutki cud. Umywalka i wanna są w kształcie odwróconych muszli. Jedna ściana to olbrzymie lustro, druga pokryta różowymi kafelkami — na co szesnastym, białe muszelki. Policzyłam, więc wiem. Podłoga jest biała, beznadziejny pomysł, bo widać na niej każdy włos. Kupiła mi też całą stertę różowych i białych ręczników, grubych i miękkich. Tylko kurki są ciekawe. Styl Bauhaus, mosiǳ, miłe w dotyku. Spodobają Ci się. Mama odjechała bardzo z siebie zadowolona, a ja, w grzesznym upojeniu, nalałam tych jej truskawkowych, kąpielowych płynów do wanny-muszli i moczyłam się tak długo, aż opuszki palców przypominały suszone śliwki. Próbowałam do Ciebie zadzwonić, ale już poszedłeś do domu, więc zamiast rozmowy marzyłam o Tobie.

Kochany! Nasza miłość jest tylko dlatego taka silna, że jesteśmy daleko od siebie i że zachowujemy dla siebie tylko to, co jest w nas najlepsze. Spotykamy się pełni tęsknoty, rozstajemy się zanim się nasycimy, zanim dopadnie nas zniecierpliwienie. Kiedy wracam do domu, dziękuję bogom za ciebie i wstrzymuję oddech, aby niczego nie zepsuć. A Ty? Ty starasz się wyobrazić sobie, do jakich granic moglibyśmy dojść, czym mogłoby być nasze wspólne życie. Ja nie jestem taka odważna. Urs.

Anna zrywa się tak gwałtownie, że przewraca dębowe

krzesło. Valerie, sekretarka Williama, musiała usłyszeć hałas za ścianą, bo puka do drzwi. —Wszystko w porządku? —pyta, jej głos pełny zaniepokojenia.

—Tak, wszystko w porządku—odpowiada Anna. —To tylko krzesło. Ja... przewróciło się na podłogę.

Otwiera drzwi i nawet udaje jej się wywołać lekki uśmiech na twarzy. —Nic takiego, powtarza, to tylko krzesło.

—Jestem tuż obok, gdyby mnie pani potrzebowała, Pani Anno. Valerie uśmiecha się i Anna wie, że ją uspokoiła.

—Bardzo dziękuję. — Zamyka drzwi i czeka, aż kroki Valerie oddalą się. Czas ucieka, a tyle jest do zrobienia. Najważniejsze, to wrócić do domu. Tu, na wydziale Williama, jest zbyt wiele osób. Valerie, koledzy. Biuro Malkolma jest tuż obok. Gdyby zaczęła krzyczeć, natychmiast by przybiegł.

Na podłodze leżą przygotowane pudła. WYRZUCIĆ pisze pośpiesznie na kartonowych pudłach czarnym mazakiem pozostawiającym po sobie ostry odór rozpuszczalnika. Opróżnia do pudeł zawartość szuflad, wsypując wszystko, co w nich znajduje. Spinacze do papieru, długopisy i ołówki uderzają o kartonowe ściany. Pineski, nożyczki, zwoje taśmy klejącej. Otwiera kolejne szuflady wypełnione papierami. Opróżnia je do

przygotowanych pudeł, garść po garści.

Wkrótce na biurku Williama pozostają tylko dwie fotografie i listy Urszuli. Anna wkłada listy i zdjęcie Julii do koperty i wpycha ją do torebki. Jej własna podobizna na drugiej fotografii denerwuje ją fałszywym wyrazem samozadowolenia, naiwną pewnością siebie.

Pamięta jak kochali się tu, w tym pokoju. Tuż za drzwiami. Kilka tygodni po ślubie, po wycieczce na Barbados, gdzie po raz pierwszy w życiu widziała palmy, gdzie po raz pierwszy kosztowała wilgotne, mięsiste kęsy papai. Wbiegła do tego biura by się z nim zobaczyć, z zaróżowioną twarzą, głosem pełnym podekscytowania.—Kochany, chcę Ci coś pokazać—powiedziała. Już nawet nie pamięta, co to było. Pamięta tylko, jakże teraz boleśnie, że wstał i zamknął za nią drzwi. Na klucz. —A ja chcę Ciebie—powiedział. Przyciągnął ją ku sobie, jego ręka wędrowała po jej plecach. Przycisnął ją mocno do drzwi i pocałował. Przez chwilę, zanim zamknęła oczy, spojrzała na siebie samą na tej właśnie fotografii, przyglądającą się im w tym właśnie momencie, pewną siebie, szczęśliwą. Czy w tamtej chwili William także myślał o Urszuli?

Ratusz we Wrocławiu, ruiny.

Tekst ukazał się w „Liście oceanicznym” – dodatku kulturalnym „Gazety” w Toronto w 2003 r.

„Konieczne kłamstwa” w polskiej wersji językowej ukazały się w wydawnictwie Twój Styl w 2004 r.